

Tonga

**LAO KI HE NGA AHI KOLOA 'A E
NGA AHI NGA UE'ANGA**

VAHE 17.07

Tohi Lao Fakatonutonu 2020

Tonga

LAO KI HE NGAABI KOLOA 'A E NGAABI NGAUE'ANGA

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

KONGA I - TALATEU	5
1 Hingoa Nounou mo e kamata'anga.....	5
2 'Uhinga'i lea	5
KONGA II - NGAABI PETENI	7
3 'Ilo Fo'ou	7
4 Ngaahi Me'a 'ikai Malu'i 'e he Peteni	7
5 'Ilo Fo'ou ala peteni.....	7
6 Totonu ki he peteni fakahingoa tokotaha 'a'ana 'a e 'ilo fo'ou.....	8
7 Ngaahi Tohi Kole.....	9
8 Taha 'a e 'ilo fo'ou, fakatonutonu mo e vahevahe 'o e tohi kole	10
9 Mu'aki totonu 'o e Konivesio 'o Palesi	11
10 Fakamatala felave'i moe ngaahi tohi kole peteni muli tatau pe ngaahi totonu malu'i.....	11
11 'Aho fakahu atu; Sivi.....	12
12 Foaki 'o e Peteni	13
13 Ngaahi Totongi Foaki 'e he peteni ke faka'aonga'i 'e he Pule'anga pe koe tokotaha kuo fakamafai'i.....	14
14 Loloa pea moe Totongi Fakata'u	15
15 Ngaahi Laiseni Fakakouna.....	15
16 Fakata'e'aonga'i	16
16A Ngaahi Ngāue 'i ha Fakatamaki.....	17
KONGA III - TOHI FAKAMO'ONI MOTOLO 'AONGA	19
17 Ngaahi kupu 'oku malava ka faka'aonga'i ki he peteni.....	19

18	Ngaahi Tu'utu'uni Makehe ki he tohi fakamo'oni motolo 'aonga.....	19
19	Liliu 'o e tohi Peteni pe tohi fakamo'oni motolo 'aonga	20

KONGA IV - NGAahi TISAINI NGĀUE'ANGA 20

20	Ngaahi tisaini ngāue'anga 'e 'ala lesisita	20
21	Totonu ke lesisita ha ngaahi tisaini ngāue'anga, fakahingoa 'o e tokotaha fa'u	20
22	Tohi kole	22
23	Sivi; lesisita 'o e tisaini ngāue'anga	22
24	Ngaahi totonu kuo foaki 'i hono lesisita; loloa mo e fakafo'ou	23
25	Fakata'e'aonga'i.....	23

KONGA V - NGAahi MAAKA, NGAahi MAAKA FAKALUKUFUA MO E NGAahi HINGOA FEFAKATAU'AKI 24

26	Ko hono ma'u taafataha 'o ha maaka; ngofua ke lesisita	24
27	Tohi kole ke lesisita.....	25
28	Sivi fakakikihi'i; lesisita 'o e maaka	25
29	Ngaahi totou foaki 'e he lesisita; loloa; fakafo'ou	27
30	Fakata'e'aonga'i; mo hono to'o 'i he 'ikai ngāue'aki	27
31	Maaka Fakalukufua	28
32	Laiseni ngaahi maaka moe ngaahi maaka fakalukufua	28
33	Ngaahi hingoa Fetu'utaki	29

KONGA VI - NGAahi 'ULUNGAANGA FE'AUHI 'IKAI MA'A 29

34	Ngaahi 'ulungaanga fe'auhi 'ikai ma'a	29
----	---	----

KONGA VII - NGAahi TU'UTU'UNI FAKALUKUFUA 30

35	Fakafofonga.....	30
36	Liliu tokotaha 'a'ana; aleapau laiseni.....	30
37	Failesisita.....	32
38	Ngaahi Ngafa 'o e Failesisita	33
39	Ngaahi Lesisita Kasete	33
40	Fakatonutonu 'o e ngaahi fehalaaki fakalao 'o e taimi.....	33
41	Faka'aonga'i mafai makehe	34
42	Mafai fakamaau'anga tangi 'i he tu'utu'uni 'a e Failesisita.....	34
43	Maumau'i ngaahi ngāue ta'efakalao, ngaahi hia	34
44	Ngaahi Tu'utu'uni	35
45	Fakahinohino fakangāue	35
46	Tamate'i Vahe 120, Ngaahi kupu fakahaofi mo fakataimi	35

LAO KI HE NGA AHI KOLOA 'A E NGA AHI NGAUE'ANGA

**KO E LAO KE NE TU'UTU'UNI 'A HONO LESISITA MO HONO MALU'I
'O E NGA AHI PETENI (PATENTS), NGA AHI TOHI FAKAMO'ONI
MOTOLO 'AONGA (UTILITY MODEL CERTIFICATES), NGA AHI
TISAINI NGAUE'ANGA (INDUSTRIAL DESIGNS) MO E NGA AHI
MAAKA FEFAKATAU'AKI (TRADE MARKS)¹**

Kamata'anga [2]

KONGA I - TALATEU

1 Hingoa Nounou mo e kamata'anga

Ko e hingoa nounou 'o e Lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Koloa 'a e Ngaahi Ngāue'anga pea kuo pau ke kamata ngāue'aki ia 'i ha 'aho 'e fokotu'u 'e he 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni.

2 'Uhinga'i lea

'I he Lao ni, tukukehe 'o ka fiema'u 'e he Kupu ha 'uhinga kehe —

"Potungāue Fakavaha'apule'anga" 'oku 'uhinga ia ki he Potungāue Fakavaha'apule'anga 'o e Kautaha Fakavaha'apule'anga ki he Koloa Fakaepoto 'i hono fakamatala'i 'i he Potokolo 'o Madrid;³

"Potokolo 'o Madrid" 'oku 'uhinga ia ki he Aleapau 'o Madrid fekau'aki mo hono Lesisita Fakavaha'apule'anga 'o e Ngaahi Maaka, na'e tali 'i Madrid 'i he 'aho 27 'o Sune 1989;⁴

"Talite Fetokoni'aki ki he Peteni" 'oku 'uhinga ia ki he Talite Fetokoni'aki ki he Peteni na'e fokotu'u 'i Uasingatoni 'i Sune 1970;⁵

“**Kautaha Fefakatau‘aki ‘a Mamani**” ‘oku ‘uhinga ia ki he Kautaha Fefakatau‘aki ‘a Mamani na‘e fokotu‘u ‘i Siniva ‘i he 1995;⁶

“**fakafofonga**” ‘oku ‘uhinga ko ha fakafofonga lao ‘oku ‘i ai ha‘ane laiseni ngāue ‘oku kei ‘aonga ‘oku nofo pe ‘i ai ha feitu‘u ‘oku ne ngāue fakapisinisi ai ‘i Tonga ‘o ne fakafofonga‘i ‘a e tokotaha kole;⁷

“**maaka fakalukufua**” ‘oku ‘uhinga ia ki ha faka‘ilonga ‘oku fai ha-mamata ki ai kuo fili‘i ‘o ha ‘i he tohi kole lesisita pea lava foki ‘o tala mei ai ‘a e ngaohi‘anga pe ko hano toe ‘ulungaanga maheni, ‘o kau atu ki ai ‘a e lelei ‘o e ngaahi koloa pe/ai fatongia ‘a e ngaahi kautaha kehekehe ‘oku nau faka‘aonga‘i ‘a e faka‘iionga ko ia kae kei pule‘i . pe ‘e he toko taha ‘oku ‘a‘ana ‘a e maaka fakalukufua kuo lesisita;

“**fakamaau‘anga**” ‘oku ‘uhinga ia ki he Fakamaau‘anga Lahi ‘o Tonga;

“**tisaini ngāue‘anga**” ‘oku ‘uhinga ia ki hono fokotu‘u ha ngaahi laine pe ngaahi lanu pe ko ha fa‘u ‘oku fotunga-tolu, ‘a ia ‘oku kau ai pe ‘ikai ha ngaahi laine pe ngaahi lanu, ka ‘oku hoko ‘a e fokotu‘u pe fa‘u ko ia ‘o ne ‘omai ‘a e ha makehe ki ha me‘a ‘oku ngaohi ‘e ha ngāue‘anga pe ko ha fakamea‘a ka ‘oku ‘ikai ke kau ai ha‘me‘a ‘i ha lisaini ngāue‘anga ‘a ia ‘oku ‘uhinga ‘ata‘ata pe ke ma‘u ai ha ola fakatekinikale;

“**Fakakalalalasi Fakavaha‘apule‘anga**” ‘oku ‘uhinga ia ki hono fakakalalalasi ‘o fakatatau ki he Aleapau ‘o Nice (Nice Agreement);

“**Ilo fo‘ou (invention)**” ‘oku ‘uhinga ki ha fakakaukau ‘a ha tokotaha, fekumi ‘ilo fo‘ou ‘a ia ‘oku lava ai ‘o fakahoko ‘a hono veteki ‘o ha palopalema pau ‘i he mala‘e fakatekinolosia;

“**maaka**” ‘oku ‘uhinga ki ha faka‘ilonga ‘oku fai ha mamata ki ai pea ‘oku lava ‘o tala mei ai ‘a e ngaahi koloa pe ngaahi fai faiongia ‘a ha kautaha;

“**Minisita**” ‘oku‘uhinga ki he Minisitā ‘oku‘ne tokangaekina e fefakatau‘āki;⁸

“**Aleapau ‘o Nice**” ‘oku ‘uhinga ki he aleapau ‘o Nice ‘o Sune ‘aho 15, 1957, fekau‘aki mo hono Fakakalalalasi ‘o e ngaahi Koloa, mo e Ngaahi Fai Fatongia ‘o Fakataumu‘a ki hono Lesisita ‘o e Ngaahi Maaka ‘i hono fakatonutonu fakamuimui taha;

“**Konivesio ‘o Palesi**” ‘oku ‘uhinga ki he Konvesio ‘o Palesi ‘o Ma‘asi 20, 1888 ki hono Malu‘i ‘o e Ngaahi Koloa ‘o e Ngaahi Ngāue‘anga, ‘i hono fakatonutonu fakamuimui taha;

“**peteni**” ‘oku ‘uhinga ki he totonu ko ia ‘oku foaki ke malu‘i ‘aki ha ‘ilo fo‘ou;

“**tokotaha peteni**” ‘oku ‘uhinga ki he tokotaha kuo lesisita ko e tokotaha kuo foaki ki ai pe ke ne pule‘i ha peteni;

“**mu‘aki ‘aho**” ‘oku ‘uhinga ki he ‘aho ko ia ‘o e fuofua tohi kole ‘oku makatu‘unga mei ai ‘a e mu‘aki totonu ‘oku ha ‘i he Konivesio ‘o Palesi;

“**ngaahi lesisita**” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi lesisita ‘oku lau ki ai ‘a e -Kupu 39(1);

“**Failesisita**” ‘oku ‘uhinga ki he tokotaha ‘oku ‘i ai ‘a e fatongia ko ia ‘oku tuhu‘i pau ‘e he Kupu 37;

“**ngaahi tu‘utu‘uni**” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi tu‘utu‘uni ‘oku fa‘u fakatatau ki he Kupu 44;

“**hingoa fefakatau‘aki**” ‘oku ‘uhinga ki he hingoa pe me‘a ‘oku faka‘ilonga‘i ‘aki mo lava ai ‘o tala ha kautaha;

“**tohi fakamo‘oni motolo ‘aonga**” ‘oku ‘uhinga ki he tohi fakamo‘oni ko ia ‘oku ha ‘i he Kupu 17 ki he 19.

KONGA II - NGAahi PETENI

3 ‘Ilo Fo‘ou

Fakatatau ki he Kupu 4, ko ha ‘ilo fo‘ou ‘e lava pē pe ala fekau‘aki mo ha koloa ‘oku ngaohi pe ko ha founa ngaohi.

4 Ngaahi Me‘a ‘ikai Malu‘i ‘e he Peteni

Ko e ngaahi me‘a ko ‘eni, neongo kapau ko e ngaahi fo‘i ‘ilo fo‘ou, fakatatau ki he Kupu 2, kuopau he‘ikai fakakau ia ‘i hono malu‘i ‘e he peteni —

- (a) ngaahi ‘ilo fakatotolo, ngaahi fakatupu fakakaukau fakasauienisi mo e ngaahi founa faifika;
- (b) ngaahi fa‘ufa‘u, ngaahi tu‘utu‘uni pe founa fai ‘o ha pisinisi, ko hono fai ‘o ha ngaahi ngāue faka‘atamai ‘ata‘ata pe, pe ko hono fai ha ngaahi va‘inga;
- (c) ngaahi founa ki hono faito‘o ‘o e sino ‘o e tangata pe ko e monumanu ‘i he tafa pe koe fakaakeake, pea kau atu ki ai mo e ngaahi founa fai ‘o e talatala mahaki ‘oku fai ki he sino ‘o e tangata pe monumanu. Kuo pau ‘e ‘ikai ngāue‘aki ‘a e kupu‘ ni ki ha ngaahi koloa ‘oku ngaohi ke faka‘aonga‘i ‘i ha taha ‘o e ngaahi founa ko ia.

5 ‘Ilo Fo‘ou ala peteni

- (1) ‘Oku ala peteni ha ‘ilo fo‘ou kapau ‘oku fo‘ou, ‘oku kau ai ha founa peteni fekumi me‘a fo‘ou pea ‘oku lava ‘o faka‘aonga‘i ‘i ha ngāue‘anga.
- (2) ‘Oku fo‘ou ha ‘ilo fo‘ou kapau na‘e ‘ikai tomu‘a fakakaukau‘i kimu‘a ‘i ha founa.
- (3) Ko e tomu‘a fakakaukau‘i kimu‘a ha founa ‘oku kau ki ai ‘a e ngaahi me‘a kotoa kuo ‘osi talaki fakahāhā atu —

- (a) 'i ha feitu'u pe 'i he mamani 'i hano pulusi 'i ha pepa 'oku ma'u; pe
- (b) 'i Tonga, 'i hano fakamatala'i ngutu, pe ko hano to e faka'aonga'i ha to e founga kehe, kimu'a 'a hono fakahū, pe kapau 'oku kau pehe, 'a e mu'aki 'aho, 'o e tohi kole 'o kumi totonu ki he 'ilo fo'ou.
- (4) Ki he ngaahi taumu'a 'o e Kupu si'i (3), kuo pau 'e 'ikai ke toe fakakaukau'i ha talaki fakahaha atu ha 'ilo fo'ou kapau na'e hoko ia 'i loto 'a e mahina 'e hongofulumaua kimu'a 'o e 'aho na'e fakahu ai 'a e tohi kole, pea kapau 'oku kau pehe, 'a e mu'aki 'aho, pea kapau na'e ko e 'uhinga pe ko e ola 'o ha ngaahi me'a na'e fai 'e he tokotaha kole pe ko e tokotaha na'e tomu'a 'i ai 'a e totonu fakalao pe ko ha ngāue kovi na'e fai 'e ha tokotaha ko e fa'ahi ia hono tolu 'o felave'i mo e tokotaha kole pe ko e tokotaha na'e tomu'a 'i ai 'a e totonu fakalao pe ko ha ngāue kovi na'e fai 'e ha tokotaha na'e tomu'a 'i ai 'a e totonu fakalao.
- (5) 'E lau ha 'ilo fo'ou kuo kau ai ha founga fekumi me'a fo'ou kapau, felave'i mo e tomu'a fakakaukau'i kimu'a 'oku kau tonu ki he tohi kole 'o 'eke'i 'a e totonu ki he 'ilo fo'ou, na'e 'ikai ke papau 'aupito ki ha taha 'oku ne ma'u ha taukei maheni 'i he mala'e ko ia.
- (6) 'E lau ha 'ilo fo'ou 'oku ala faka'aonga'i 'i ha ngāue'anga 'o kapau 'e ala ngaohi pe faka'aonga'i ia 'i ha fa'ahinga ngāue'anga.
- (7) Kuo pau ko e mahino'i 'o e ngāue'anga 'e fai ia ki he falahi taha 'o e 'uhinga; kuo pau ke kau ki ai 'a e fakamea'a, ngoue, toutai, ngaahi hu'i faito'o mo e ngaahi ngāue fai fatongia.
- (8) Ko e ngaahi 'ilo fo'ou ko ia'oku fepaki mo e angamaau 'i he feitu'u fakapule'anga pe ko e angama'a kuo pau 'e 'ikai lava ia ke peteni.

6 Totonu ki he peteni fakahingoa tokotaha 'a'ana 'a e 'ilo fo'ou

- (1) Ko e totonu ki ha peteni 'oku 'a e tokotaha ia 'oku 'a'ana 'a e 'ilo fo'ou.
- (2) Kapau ko e tokoua pe tokolahi ange na'e kau fakataha hono ma'u 'a e 'ilo fo'ou, kuo pau leva ke nau kau fakataha 'i he totonu ki he peteni.
- (3) Kapau 'e faifai ange kuo a'u ki ha tu'unga kuo 'i ai ha tokoua pe tokolahi ange kuo nau ma'u taki taha ma'ana pe 'a e 'ilo fo'ou tatau, ko e tokotaha ko ia na'e mu'omu'a 'a e 'aho 'o e fakahu 'ene tohi kole pe, kapau 'oku 'eke'i 'a e mu'aki totonu, ko e fuofua 'aho leva 'oku totonu pea hoko ai hono foaki 'o e peteni kuo pau ke ne ma'u 'e ia 'a e totonu ki he peteni, kapau ko e tohi kole ko ia kuo 'ikai fakafoki, fakata'e'aonga'i pe fakafisinga'i.⁹
- (4) 'E lava pe ke foaki 'a e totonu ki ha peteni pe ko hano to e 'oatu ki ha taha 'oku hoko hake fakalao, pea ko e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e peteni 'oku ne ma'u 'a e totonu ke aofangatuku ha ngaahi aleapau laiseni.¹⁰
- (5) 'I ha taimi 'oku ma'u ai ha 'ilo fo'ou lolotonga 'o ha ngāue aleapau ko e totonu ko ia ki he peteni, kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha lau 'a e aleapau te ne faka'ikai'i, kuo pau ke 'a e toko taha ia 'a'ana 'a e ngāue'anga.

- (6) 'I ha taimi 'oku ma'u ai ha 'ilo fo'ou lolotonga hano tu'utu'uni pe 'i ha aleapau ngāue, ko e totonu ki he peteni ki he 'ilo fo'ou ko ia, kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha lau 'a e aleapau te ne faka'ikai'i, kuo pau ke 'a e tokotaha ia na'a ne tu'utu'uni 'a e ngāue pe ko e tokotaha 'a'ana 'a e ngāue'anga 'o fakatatau pe ki he me'a na'e hoko.
- (7) 'I ha taimi 'oku fu'u mahulu ange ai 'a e mahu'inga faka'ekonomika 'o ha 'ilo fo'ou 'i he tu'unga fakapotopoto na'e fai ki ai 'a e 'amanaki 'a e ongo fa'ahi 'i he taimi na'e fakamo'oni ai 'a e aleapau, kuo pau ke 'i ai ha totonu 'a e tokotaha na'a ne 'ilo 'a e fo'ou ki ha totongi pa'anga huhu'i 'oku fe'unga, 'a ia kuo pau ke tu'utu'uni 'e he fakamaau'anga 'oka 'ikai ke 'i ai ha felotoi 'a e ongo fa'ahi.
- (8) Ka neongo 'a e kupu si'i (6) mo e (7), 'i ha taimi 'oku hanga ai 'e ha toko taha ngāue, 'a ia 'oku 'ikai fiema'u 'e he'ene aleapau ngāue ke ne kau 'i ha ngāue fekumi ki ha 'ilo fo'ou, 'o ma'u, 'i he mala'e ngāue 'o e tokotaha 'a'ana 'a e ngāue'anga, ha 'ilo fo'ou 'i ha'ane faka'aonga'i 'a e ngaahi fakamatala mo e ngaahi me'a kehe 'oku 'oatu kiate ia ko e 'uhi ko 'ene ngāue, ko e totonu ki he peteni ki he 'ilo fo'ou koia, 'i ha 'ikai ke 'i ai ha lau 'a e aleapau te ne ta'ofi, kuo pau ke 'a e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e ngāue'anga.
- Ka kuo pau ke 'i ai 'a e totonu 'a e tokotaha ngāue ki ha totongi pa'anga 'oku fe'unga 'i hono vakai'i hono vahenga, mahu'inga faka'ekonomika 'o e 'ilo fo'ou pea mo ha ngaahi monu'ia 'e ma'u mei he 'ilo fo'ou 'e he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e ngāue'anga. Ka 'ikai ke felotoi 'a e ongo fa'ahi, ko e totongi kuo pau leva ke tu'utu'uni 'e he fakamaau'anga.
- (9) Ka 'i ai ha tu'utu'uni 'i ha aleapau 'oku si'isi'i ange ai 'a e lelei ki he tokotaha na'a ne 'ilo 'a e 'ilo fo'ou 'i he ngaahi me'a 'oku tu'utu'uni 'e he Kupu ni kuo pau ke ta'e'aonga ia pea 'ikai fakalao (null and void).
- (10) Kuo pau ke ha 'a e hingoa 'o e tokotaha na'a ne ma'u 'a e 'ilo fo'ou 'i he peteni, tuku kehe kapau na'a ne fai ha tohi fakapapau makehe ki he Failesisita 'o ne tala pau ai 'oku 'ikai ke ne loto ke ha hono hingoa. Ko ha palomesi pe ko ha tukupa 'a e tokotaha 'oku ne ma'u 'a e 'ilo fo'ou ki ha taha 'o pehe te ne fai ha tohi fakapapau pehe kuo pau ke 'ikai 'i ai hano 'aonga fakalao.

7 Ngaahi Tohi Kole

- (1) Ko ha tohi kole ki ha peteni kuo pau ke fakahu ia ki he Failesisita Kole pea kuo pau ke kau ai ha tohi kole, ha fakamatala, ha 'eke 'e taha pe lahi ange, ha ta fakatata 'e taha pe lahi ange, 'o ka fiema'u, pea mo ha fakamatala fakama'opo'opo (abstract). Kuo pau ke 'omai fakataha ia mo hono totongi 'o e totongi tohi kole kuo 'osi tu'utu'uni.
- (2) Ko e tohi kole kuo pau ke fakakau ai ha kole ki he taumu'a ke foaki ha peteni, 'a e hingoa 'o e tokotaha kole fakataha mo ha ngaahi fakamatala 'oku Fiema'u mai kau ki he tokotaha kole, tokotaha ma'u 'a e 'ilo fo'ou pea mo e fakafofonga, kapau 'oku 'i ai, pea mo e hingoa 'o e 'ilo fo'ou.

- (3) 'I he taimi 'oku 'ikai ai ko e tokotaha kole na'a ne ma'u 'a e 'ilo fo'ou, kuo pau ke 'omai fakataha 'a e tohi kole mo ha fakamatala ki he totonu 'a e tokotaha kole ki he peteni.
- (4) Kuo pau ke hanga 'e he fakamatala 'o fakaha 'a e 'ilo fo'ou 'i ha founa ke mahino fe'unga pea mo kakato koe'uhi kae vakai'i 'a e 'ilo fo'ou ko ia, pea ke fakahoko ia 'e ha tokotaha 'oku 'i ai ha'ane taukei maheni 'i he mala'e, pea kuo pau ke fakamahino makehe a e founa lelei taha ki hono faka'aonga'i 'o e 'ilo fo'ou 'oku 'ilo 'e he tokotaha kole 'i he 'aho fakahu atu, pe kapau 'oku'eke'i 'a e mu'aki totonu, 'i he 'aho 'o e mu'aki totonu 'o e tohi kole.¹¹
- (5) Kuo pau ke fakapapau'i 'a e ngaahi ngata'anga 'o e malu'i 'e he 'eke pe ngaahi 'eke; 'e lava pe ke faka'aonga'i 'a e fakamatala mo e ngaahi tā fakatā ke faka'uhinga'aki 'a e ngaahi 'eke.
- (6) Kuo pau ke mahino pea nounou 'a e ngaahi 'eke pea kuo pau ke poupoua' kakato ia 'e he fakamatala.
- (7) Kuo pau ke 'omai ha ngaahi ta fakatā 'i he taimi 'oku fiema'u ai ke mahino 'a e 'ilo fo'ou.
- (8) Ko e fakamatala fakama'opo'opo kuo pau ke fakataumu'a pe ia ko e ngaahi fakamatala fakatekinikale; ka kuo pau 'e 'ikai fakakau ia ki hono faka'uhinga'i 'a e ngaahi ngata'anga 'o e malu'i.
- (9) 'E lava pe 'e he tokotaha kole ke fakafoki 'ene tohi kole 'i ha taimi pe 'o a'u ki he taimi hono foaki.

8 Taha 'a e 'ilo fo'ou, fakatonutonu mo e vahevahe 'o e tohi kole

- (1) Ko e tohi kole kuo pau 'e fekau'aki pe ia mo e 'ilo fo'ou 'oku fekau'aki 'o hoko ko e fakakaukau 'ilo fo'ou fakalukufua pe 'e taha.
- (2) 'E lava pe 'e he tokotaha tohi kole, 'o a'u pe ki he taimi ke fai hono foaki, ke ne fakatonutonu 'a e tohi kole, ka kuo pau ko e fakatonutonu ko ia 'e 'ikai ke mahulu atu ia 'i he me'a na'e fakataha 'i he fuofua tohi kole.
- (3) 'E lava pe 'e he tokotaha tohi kole, 'o a'u pe ki he taimi ke fai hono foaki, ke ne vahevahe 'a e tohi kole ki ha tohi kole 'e ua pe lahi ange 'a ia ko e ngaahi tohi kole vahevahe (divisional applications), ka kuo pau ko e tohi kole vahevahe taki taha 'e 'ikai ke mahulu atu ia 'i he me'a na'e fakaha 'i he fuofua tohi kole.
- (4) Kuo pau ke 'i ai 'a e totonu 'a e tohi kole vahevahe ki he 'aho ko ia na'e fakahu ai pea, 'i hano fiema'u, 'a e mu'aki 'aho ko ia na'e fakahu ai 'a e fuofua tohi kole.
- (5) Ka 'i ai ha peteni na'e foaki ko e 'uhi ko ha tohi kole 'a ia na'e 'ikai fai 'o fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni 'oku ha 'i he Kupu si'i (1) ke taha pe 'a e 'ilo fo'ou, 'e 'ikai hoko ia ko ha makatu'unga ke fakata'e'aonga'i ai 'a e peteni.

9 Mu'aki totonu 'o e Konivesio 'o Palesi

- (1) 'E lava ke ha 'i he tohi kole ha tohi fakapapau 'o 'eke'i 'a e mu'aki totonu, hange ko ia 'oku ha 'i he Konivesio o Palesi, ki ha tohi kole 'e taha pe lahi ange fakafonua, fakafeitu'u pe fakavaha'apule'anga na'e tomu'a fakahu 'e he tokotaha kole pe ko e tokotaha na'e 'i ai kimu'a 'a e fakalao pe ko ha Pule'anga na'e fakamo'oni ki he Konivesio koia, pe ko ha memipa pe 'o e Kautaha Fefakatau'aki 'a Mamani.¹²
- (2) 'I ha (tohi kole 'oku ha ai ha tohi fakapapau 'oku ha 'i he Kupu si'i (1), 'e lava 'e he Failesisita ke tu'utu'uni ki he tokotaha tohi kole ke 'omai, 'i loto ha taimi tukupau, ha tatau 'o e tohi kole kimu'a kuo fakamo'oni mai 'oku tonu 'e he 'ofisi ko ia na'e fakahu ki ai.
- (3) Ko e 'aonga 'o e tohi fakapapau ko ia kuo pau ke fakatatau pe ia ki he ngaahi me'a 'oku ha 'i he Konivesio 'o Palesi.
- (4) Kapau 'oku 'ilo 'e he Failesisita ia na'e 'ikai ke fakakakato 'a e ngaahi fiema'u 'oku ha 'i he Kupu ni pea pehe ki he ngaahi tu'utu'uni ki ai, kuo pau ke lau leva 'a e tohi fakapapau ia ko ia na'e 'ikai ke fai.

10 Fakamatala felave'i moe ngaahi tohi kole peteni muli tatau pe ngaahi totonu malu'i

- (1) Kuo pau ke 'oatu 'e he tokotaha tohi kole, 'i he fiema'u 'a e Failesisita, 'a e 'aho mo e fika 'o ha tohi kole ki ha peteni pe ko ha toe ngaahi totonu ke malu'i na'e fakahu 'e ia 'i muli ('oku ui ia heni ko e "ngaahi tohi kole muli", fekau'aki mo ha 'ilo fo'ou tatau pe tatau 'i he ngaahi me'a lahi 'a ia 'oku 'eke'i 'i he tohi kole kuo fakahū ki he Failesisita).
- (2) Kuo pau ke hanga 'e he tokotaha kole, 'i ha fiema'u 'a e Failesisita, 'o 'oange kiate ia 'a e ngaahi tohi ko 'eni 'oku fakalau atu fekau'aki mo e taha 'o e ngaahi tohi kole muli 'oku ha 'i he Kupu si'i (1) —
 - (a) ha tatau 'o e peteni pe ngaahi totonu malu'i kuo foaki ange 'o makatu'unga 'i he tohi kole muli;
 - (b) ha tatau 'o e ngaahi fetu'utaki kuo ma'u 'e he tokotaha tohi kole fekau'aki mo e ola 'o e ngaahi kumi mo e sivi na'e fai fekau'aki mo e tohi kole muli;
 - (c) ha tatau 'o ha tu'utu'uni aofangatuku na'e fakafisinga'i ai 'a e tohi kole muli pe ta'e tali ai 'a e me'a na'e kole, 'i he tohi kole muli; pea mo
 - (d) ha tatau 'o ha tu'utu'uni aofangatuku na'e fakata'e'aonga'i ai ha peteni pe ha ngaahi: totonu malu'i kehe na'e foaki ko e 'uhinga ko e tohi kole muli 'oku lau ki ai 'a e kupu si'i (1).

11 'Aho fakahu atu; Sivi

- (1) Kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o fokotu'u ko e 'aho fakahu atu, 'a e 'aho ne ma'u ai 'a e tohi kole, ka kuo pau 'i he taimi 'oku ma'u ai, kuo 'osi fai 'a e totongi tohi kole pe 'oku 'i he tohi kole 'a e —
- (a) ngaahi faka'ilonga 'oku'lava ke fakapapau'i ai ko e tokotaha tonu ia 'oku tohi kole mai;
- (b) ha kongā 'oku 'i hono fotunga 'oku ngali ko e fakamatala;
- (c) ha kongā 'oku 'i hono fotunga 'oku ngali ko ha 'eke pe ngaahi 'eke;
- (d) ha faka'ilonga pau mo mahino ko e me'a 'oku feinga'i ko ha foaki ange 'o ha peteni.
- (2) Kapau kuo 'ilo 'e he Failesisita ko e tohi kole na'e 'ikai, 'i he taimi ko ia na'e ma'u ai, ke ne fakakakato 'a e ngaahi tu'utu'uni 'oku ha 'i he Kupu si'i (1), kuo pau ke ne fakaafe'i 'a e tokotaha tohi kole ke toe fakahu mai 'a e ngaahi fakatonutonu 'oku fiema'u pea kuo pau te ne fokotu'u ko e 'aho fakahu mai 'a e 'aho ko ia na'e toki ma'u ai 'a e ngaahi fakatonutonu na'e tu'utu'uni, ka kapau 'oku 'ikai fai 'a e fakatonutonu ia, kuo pau ke lau leva 'a e tohi kole 'o hange pe na'e 'ikai ke fakahu mai ia.
- (3) 'I ha tohi kole 'oku lau ai ki he ngaahi ta fakatātā 'a ia 'oku 'ikai fakakau mai mo e tohi kole, kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o fakaafe'i 'a e tokotaha tohi kole ke 'omai 'a e ngaahi ta fakatata ko ia 'oku 'ikai 'omai.
- (4) 'I he fakahoko 'e he tokotaha tohi kole 'a e fakaafe ko ia 'oku ha 'i he Kupu si'i (3), kuo pau leva ke hanga 'e he Failesisita 'o fokotu'u, ko e 'aho fakahu mai, 'a e 'aho ko ia na'e ma'u ai 'a e ngaahi ta fakatata na'e 'imai ma'u. Pea ka 'ikai, kuo pau ke fokotu'u 'e he Failesisita, ko e 'aho fakahu mai, 'a e 'aho pe ko ia na'e fakahu mai ai 'a e tohi kole pea kuo pau ke tuku ha ngaahi lau ki he ngaahi ta fakatātā 'o hangē pe na'e 'ikai hoko.
- (5) Hili pe hono fokotu'u 'a e 'aho fakahu, 'e hahga 'e he Failesisita 'o sivi'i pe 'oku fai 'a e tohi kole 'o fakatata ki he ngaahi tu'utu'uni 'i he Kupu 7(1), (2), (3), pea mo e (4), pea mo e Ngaahi Tu'utu'uni 'oku felave'i mo ia pe kuo 'osi 'omai 'a e fakamatala na'e fiema'u 'i he kupu 10 pe 'ikai, kapau na'e 'i ai.¹³
- (6) Kapau 'oku pehē 'e he Failesisita kuo fakakakato 'e he tohi kole 'a e ngaahi fiema'u 'i he kupu si'i (5), kuo pau ke fakahoko 'e he Failesisita ha tu'utu'uni fekau'aki mo e ngaahi fiema'u 'i he kupu 3, 4, 5, 7(4), 7(5), 7(6), 7(7) mo e 8, pea mo e Ngaahi Tu'utu'uni, pea 'oatu 'a e tohi kole ke fai hono sivi.¹⁴
- (7) Kuo pau ke kau 'i hono fakakaukau'i 'e he Failesisita, koe'uhi ko e taumu'a 'o e kupu si'i (6) —
- (a) 'a e ola 'o ha lipooti fakatotolo fakavaha'apule'anga mo ha lipooti fuofua sivi fakavaha'apule'anga kuo fakahoko 'i he Talite Fetokoni'aki ki he Peteni 'o fekau'aki mo e tohi kole; mo
- (b) ha lipooti fakatotolo mo e sivi kuo fakahu 'i he kupu 10(2)(c) 'o felave'i mo e, pe ko ha tu'utu'uni aofangatuku kuo fakahu 'i he kupu

- 10(2)(c) 'i hono fakafisinga'i ke foaki ha peteni ki ha tohi kole muli tatau mo ia; mo e
- (c) ha lipooti fakatotolo mo e sivi na'e fakahoko tu'unga 'i ha'ane kole ki ha sino fai fakatotolo mo sivi mei tu'a.¹⁵
- (8) (a) Ko ha ngaahi tohi kole fakavaha'apule'anga kuo faile pe ma'u 'e he Failesisita 'a ia kuo vahe'i 'a Tonga 'i he taumu'a ke ma'u ha peteni 'i he Lao ni 'e lau ia ko ha tohi kole kuo faile 'i he Lao ni.
- (b) Kuo pau ki he Failesisita ke sivi'i mo ngāue ki he ngaahi tohi kole fakavaha'apule'anga kotoa pe 'oku lau ki ai 'a e palakalafi (a) fakataha mo e ngaahi kupu 'o e Talite Fetokoni'aki ki he Peteni pea mo e Ngaahi Tu'utu'uni fekau'aki mo ia.
- (c) Ka 'i ai ha fepaki 'i he vaha'a 'o e ngaahi kupu 'o e Lao ni pea mo hono Ngaahi Tu'utu'uni, pea mo e ngaahi kupu 'o e Talite Fetokoni'aki ki he Peteni kuo pau ke pule 'a e 'uluaki tukukehe ka maumau'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e kimui 'i hono fakahoko 'o e ngaahi kupu ko ia, pea 'i he'ene pehē 'e pule 'a e kimui, 'o fakatatau ki ha ngaahi founa ngāue kuo tu'utu'uni.¹⁶

12 Foaki 'o e Peteni

- (1) 'I ha 'ilo'i 'e he Failesisita kuo kakato 'a e ngaahi fiema'u 'oku ha 'i he Kupu 11(5) mo e (6), kuo pau leva ke ne foaki 'a e peteni. Ka 'ikai, kuo pau ke ne fakafisinga'i 'a e tohi kole pea fakaha leva ki he toko taha tohi kole 'a 'ene tu'utu'uni.¹⁷
- (2) 'I he'ene foaki, ha peteni, kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o —
- (a) pulusi kuo' ne 'osi foaki tonu 'a e peteni ko ia;
- (b) 'oange ki he tokotaha tohi kole ha tohi fakamo'oni 'o e foaki 'o e peteni pea mo ha tatau 'o e peteni;
- (c) lekooti 'a e peteni; pea
- (d) 'ai mo faka'atā ha ngaahi tatau 'o e peteni ki he kakai, 'i hano totongi 'o e totongi kuo tu'utu'uni.
- (3) Kuo pau ke fakahoko 'e he Failesisita, 'i ha taimi pe 'e ala malava, ha tu'utu'uni aofangatuku fekau'aki mo e tohi kole 'o 'oua 'e to e tomui ange he ta'u 'e ua hili pe 'a e kamata 'o e sivi 'oku lau ki ai 'i he kupu 11.¹⁸
- (4) Kuo pau ke fakahoko 'e he Failesisita, tu'unga 'i ha kole mei he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e peteni, ha ngaahi liliu ki he fakalea tohi pe ngaahi fakatātā 'o e peteni ke fakangatangata ai 'a e lahi 'o ha malu'i 'e foaki ki ai, ka kuo pau ko e liliu 'e 'ikai ke hoko ai ke 'ova atu 'a e fakaha 'oku ma'u 'i he peteni mei he fakaha na'e ma'u 'i he 'uluaki tohi kole 'a e na'e makatu'unga ai 'a hono foaki 'o e peteni.¹⁹

13 Ngaahi Totongi Foaki 'e he peteni ke faka'aonga'i 'e he Pule'anga pe koe tokotaha kuo fakamafai'i

- (1) Ko hono faka'aonga'i ko ia 'o ha 'ilo fo'ou kuo peteni 'e 'uhinga ia ki ha taha 'o e ngaahi ngaue'ni —
 - (a) 'i he taimi kuo foaki ai ha peteni 'o ha fa'ahinga koloa (product), faka'aonga'i ko hono ngaahi, fakahu mai mo fakahu atu ki tu'apule'anga, tu'uaki ke fakatau, fokotu'utu'u mo e faka'aonga'i tauhi 'o e fakamafai'i ngaahi koloa ko ia. Ko e taumu'a ke toe fakatau atu;
 - (b) 'i he taimi kuo foaki ai ha peteni ko ha founa ngāue (process), ko hono faka'aonga'i 'o e founa ngāue pe ko hano fai 'o e ngaahi ngāue ko ia 'oku lau ki ai 'a e palakalafi si'i (a) fekau'aki mo ha fa'ahinga koloa 'oku ma'u fakahangatonu koe'uhi ko e founa ngāue ko ia.
- (2) Fakatatau ki he kupu si'i (4) mo e (5) pea mo e Kupu 15, ko hono faka'aonga'i ko ia 'i Tonga 'o e peteni ki ha 'ilo fo'ou 'e ha ni'ihi kehe meiate ia 'oku 'a'ana 'a e peteni kuo pau ke ma'u ha fakangofua mei he toko taha peteni (patentee).
- (3) Kuo pau ke ma'u 'e he toko taha peteni, 'o tanaki atu ki ha toe ngaahi totonu, ngaahi fakatonutonu pe ngaahi ngāue 'oku 'ata kiaie ia, 'a e totonu, 'o fakatatau ki he Kupu si'i (4) mo e (5) pea mo e Kupu 15 mo e kupu 16A, ke kamata ha hopo 'i he fakamaau'anga 'o faka'ilo ha taha kuo ne faka'aonga'i 'a e peteni, ta'e ma'u ha ngofua meiate ia, pe 'oku ne fai ha ngāue 'a ia 'e ala maumau'i ai 'a e 'ilo kuo peteni.²⁰
- (4) Ko e ngaahi totonu 'i he peteni kuo pau 'e 'ikai kau ai 'a e —
 - (a) ngaahi ngāue fekau'aki mo e ngaahi koloa kuo 'osi fakahu ia ki he maketi 'i Tonga pe 'i ha fonua kehe 'e he tokotaha peteni pe 'i ha'ane fakangofua;²¹
 - (b) faka'aonga'i 'o e ngaahi koloa 'i ha vakapuna, saliote misini 'i 'uta, pe ngaahi vaka muli 'a ia 'oku nau hu mai fakataimi pe hoko ha fakatu'utamaki 'o hu mai ai ki he konga 'o e 'ataa, potu fonua pe potu tahi 'o Tonga;
 - (c) ngaahi ngāue 'oku fai taafataha ki he taumu'a 'ahi'ahi felave'i mo e 'ilo fo'ou kuo peteni;
 - (d) ngaahi ngāue kuo fai kimu'a 'i hono fakahu pe 'i hano 'eke'i 'o ha mu'aki totonu, 'a e fuofua 'aho ko ia 'o e tohi kole 'a ia na'e foaki ai 'a e peteni, 'e ha tokotaha 'i ha tui mo'oni, 'o ne faka'aonga'i 'a e 'ilo fo'ou ko ia 'i Tonga pe ko ha'ane fai ha ngaahi teuteu lelei mo fakamaatoato 'i Tonga ke faka'aonga'i ia, ki ha tu'unga 'e 'ikai kehekehe 'a e natula 'o e ngaahi ngāue ko ia ko e taumu'a totonu pe fakaangaanga ki hono tomu'a faka'aonga'i, ko e totonu ko eni 'e lava pe ke 'oatu ki ha taha pe ko e 'ave fakataha pe mo e kautaha pe ko e pisinisi, pe ko e konga ko ia 'o e kautaha mo e pisinisi, 'a ia kuo fai ai hono faka'aonga'i pe ko hono teuteu ke faka'aonga'i.

- (5) (a) 'E lau kuo maumau'i ha peteni 'e ha tokotaha 'oku ne ngaohi, fokotu'u, ngāue'aki pe fakatau atu 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni 'o makatu'unga 'ata'atā pe 'i he ngāue felave'i mo hono fakalalakaka mo hono fakahu atu ha fakamatala fakapotopoto 'oku fiema'u 'e ha Lao 'i Tonga 'oku ne pule'i 'a hono ngaohi, fa'u, ngāue'aki pe fakatau atu 'o ha fa'ahinga koloa.
- (b) Ko e totonu 'a ha taha ngāue'aki tomu'a 'oku lau ki ai 'a e kupu si'i (4)(d) 'e ala hiki pe to'o fakataha pea mo e kautaha pe pisinisi, pe ko e kongā 'o e kautaha pe pisinisi, 'a ia na'e fakahoko ai 'a hono ngāue'aki.²²

14 Loloa pea moe Totongi Fakata'u

- (1) Fakatatau ki he kupusi'i (2), kuo pau ke 'osi 'a e peteni hili 'a e ta'u 'e 20 mei he 'aho na'e fakahu ai 'a e tohi kole ki he peteni.
- (2) Ke hoko atu 'a e peteni pe ko e tohi kole peteni, kuo pau ke tomu'a totongi ki he Failesisita ha totongi fakata'u 'i he ta'u takitaha, 'o kamata ia 'i he ta'u 'e taha hili 'a e 'aho fakahu 'o e tohi kole ke foaki 'a e peteni. Kuo pau ke tuku ange ha taimi faka'atā ko e mahina 'e ono ki he totongi tomui 'o e totongi fakata'u kae totongi 'a e ki'i totongi makehe 'e tu'utu'uni. Kapau 'oku 'ikai totongi 'a e totongi fakata'u 'o fakatatau mo e tu'utu'uni 'a e kupu' ni, kuo pau leva ke lau 'a e tohi kole peteni ia kuo 'osi fakafoki pe kuo 'osi 'a e peteni ia.

15 Ngaahi Laiseni Fakakouna

- (1) 'I he kole kuo fai ki he Failesisita 'e ha tokotaha kuo ne fakamo'oni'i 'a 'ene malava ke ngāue'i 'i Tonga ha 'ilo fo'ou kuo peteni, hili 'a e 'osi ha vaha'a taimi ko e ta'u 'e fa mei he 'aho na'e fakahu ai 'a e tohi kole peteni pe ko e ta'u 'e tolu mei he 'aho na'e foaki ai 'a e peteni, pe ko e fe pe 'a e taimi 'oku fuofua 'osi, 'e lava 'e he Failesisita 'o foaki ha laiseni fakakouna kapau 'oku 'ikai faka'aonga'i 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni pe 'oku ta'e fe'unga hono faka'aonga'i fakalotofonua 'i pe ko hono hū mai mei tu'apule'anga ki Tonga.²³
- (2) Kaneongo 'a e kupusi'i (1), kuo pau he 'ikai foaki ha laiseni fakakouna kapau 'oku hanga 'e he tokotaha peteni 'o fakafiemalie'i 'a e Failesisita na'e 'i ai 'a e ngaahi me'a ne hoko ke fakatonuhia'i 'aki 'a e ta'e ngāue'i pe ta'e fe'unga 'a hono ngāue'i 'i Tonga 'o e 'ilo fo'ou kuo peteni. Ko ha fakahu koloa mai mei muli kuo pau 'e 'ikai lau ia ki he ngaahi me'a na'e hoko.
- (3) Ko e tokotaha 'oku ne ma'u 'a e monu'ia 'o e laiseni fakakouna, kuo pau ke ne ma'u foki, kau ai 'a hono hū mei tu'apule'anga, 'a e totonu ke faka'aonga'i 'i Tonga 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni kae fakatatau pe ki he ngaahi me'a mahino na'e fakapapai'i 'i he tu'utu'uni ko ia ne foaki ange ai 'a e laiseni pea, kuo pau foki ke kamata 'a e ngāue'i 'i Tonga 'o e 'ilo fo'ou kuo peteni 'i loto 'i he

taimi kuo fakangatangata ange 'i he tu'utu'uni pea hili ia, kuo pau ke ne ngāue'i fe'unga 'i Tonga 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni, kae kehe ke totongi ha pa'anga fe'unga 'a ia kuo fakapapau'i 'e he tu'utu'uni ko ia.²⁴

- (4) Ko hono foaki ko ia 'o e laiseni fakakouna kuo pau te ne fakapapau'i —²⁵
- (a) 'a e lahi mo e fatongia 'o e laiseni;²⁶
- (b) 'a e taimi fakangatangata ke kamata faka'aonga'i ai 'e he ma'u laiseni 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni; pea²⁷
- (c) mo e lahi 'o ha totongi fe'unga ke totongi atu ki he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e peteni pea mo e ngaahi tu'unga 'o e totongi.²⁸
- (5) Kapau ko e 'ilo fo'ou 'oku kole ki ai 'e he peteni (peteni ki mui) 'oku 'ikai ke lava ia 'o ngāue'aki 'i he fonua ta'e te ne maumau'i ha peteni kuo foaki 'o makatu'unga 'i ha tohi kole na'e tomu'a faile ki mu'a, pe 'i ha me'a pe 'e 'aonga ai, 'aho totonu tomu'a, 'e ngofua ki he Failesisita, 'i ha kole mei he taha 'a'ana 'a e peteni ki mui, ke ne foaki ha laiseni fakakouna ki he tu'unga 'e 'ikai ala hoko ai ha maumau'o e 'uluaki peteni.²⁹
- (6) Kapau 'e foaki ha laiseni fakakouna 'i he kupu si'i (5) kuo pau ki he Failesisita, 'i ha kole mei he tokotaha 'a'ana 'a e mu'aki peteni, ke ne foaki ha laiseni ta'efakakouna ma'ae peteni ki mui.³⁰
- (7) Kapau ko ha kole ke foaki ha laiseni fakakouna 'i he kupu si'i (5) mo e (6), 'e ngāue'aki 'a e kupu si'i (3) 'i hono fakahoko 'o e ngaahi liliu 'oku fiema'u ha kuo pau 'e 'ikai fiema'u ke fakahoko ha fakangatangata fakataimi.³¹
- (8) Kapau ko ha laiseni fakakouna kuo foaki 'i he kupu si'i (5), 'e ngofua ke fakahoko 'a e hiki 'aki 'a e peteni ki mui pe, pe kapau ko ha laiseni fakakouna kuo foaki 'i he kupu si'i (6), 'e fakahoko pe ia 'i he peteni kimu'a.³²
- (9) Ko ha kole ki hono foaki 'o ha laiseni fakakouna kuo pau ke totongi 'a e totongi kuo tu'utu'uni.³³

16 Fakata'e'aonga'i

- (1) 'E lava pe 'e ha taha 'oku 'i ai ha'ane kaunga 'o kole ki he fakamaau'anga ke fakata'e'aonga'i ha peteni.
- (2) Kuo pau ke fakata'e'aonga'i 'e he fakamaau'anga 'a e peteni kapau 'oku fakamo'oni'i 'e he tokotaha 'oku ne kole ke fai 'a e fakata'e'aonga'i 'oku 'ikai ke fakakakato 'a e ngaahi fiema'u ko ia 'a e ngaahi kupu 3, 4, 5 mo e 7(4), 7(5), 7(6) pea mo e 7(7) pe 'oku 'ikai ko e tokotaha peteni ia na'a ne ma'u 'a e 'ilo fo'ou pe ko e hoko fakalao ia ki he totonu ki he peteni.
- (3) Ko ha peteni pe ko ha 'eke pe kongā 'oha 'eke kuo fakata'e'aonga'i, kuo pau ke lau ia kuo ta'e'aonga mo ta'e-fakalao (null and void) talu pe mei he kamata'anga (void ab initio).

- (4) Ko e tu'utu'uni aofangatuku ko ia 'a e fakamaau'anga kuo pau ke fakahoko ia ki he Failesisita pea kuo pau ke ne lekooti ia pea pulusi 'a e tu'utu'uni 'i he vave taha.

16A Ngaahi Ngāue 'i ha Fakatamaki³⁴

- (1) 'E ngofua ki he Minisita ke ne tu'utu'uni, neongo pe 'e 'ikai loto ki ai 'a e taha 'a'ana 'a e peteni, ki ha fakafofonga 'o e Pule'anga pe ko ha tokotaha kehe ange te ne fili ke ne faka'aonga'i 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni, kapau —
- (a) 'e fiema'u ki he lelei 'a e kakai 'o e fonua, kae tautefito ki he malu 'a e fonua, me'atokoni, mo'ui lelei pe ko ha fakalalakala 'i he ngaahi sekitoa tefito kehe 'o e 'ekonomika fakafonua; pe
- (b) kuo tu'utu'uni 'i he Fakamaau'anga 'oku ko e founa 'o hono faka'aonga'i 'e he taha 'a'ana 'a e peteni pe laiseni, 'oku 'ikai ke faka'ai'ai ai 'a e fe'auhi, pea kuo fiemalie 'a e Minisita ko hono faka'aonga'i 'o e 'ilo fo'ou 'o fakatatau ki he kupu si'i ni te ne fakalelei'i ha founa ngāue pehe.
- (2) Kuo pau 'e fakangatangata 'a hono faka'aonga'i 'o e 'ilo fo'ou kuo peteni ki he taumu'a pe ko ia kuo fakamafai'i ki ai pea kuo pau ke totongi ki he taha 'a'ana ha totongi fe'unga 'o fakakaukau'i 'a e mahu'inga faka'ekonomika 'o e fakamafai kuo fai 'e he Minisita, 'a ia kuo fakapapau'i 'i he tu'utu'uni, pea kapau kuo fai ha tu'utu'uni pehe 'i he kupu si'i (1)(b) moe fiema'u ke fakatonutonu 'a e ngaahi ngāue 'oku 'ikai ke faka'ai'ai ai 'a e fe'auhi,
- (3) Kuo pau ke fakahoko 'e he Minisita 'ene tu'utu'uni hili 'ene fanongo ki he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e peteni pea mo ha taha pe 'oku kaunga ki ai kapau 'oku nau fiema'u ke fanongoa kinautolu.
- (4) Ko ha kole ki ha fakamafai 'a e Minisita 'e 'omai fakataha ia mo e fakamo'oni, kuo ma'u 'e he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e peteni mei he tokotaha 'oku kole fakamafai, ha tohi kole ki ha aleapau laiseni, ka na'e 'ikai malava 'e he tokotaha ko ia ke ma'u ha laiseni 'i ha ngaahi tu'unga mo ngaahi tu'utu'uni fakakomesiale fakapotopoto i ha taimi fakapotopoto.
- (5) Kuo pau 'e 'ikai ke ngāue'aki 'a e kupu si'i (4) —
- (a) 'i ha hoko ha fakatamaki fakafonua pe 'i he hoko ha ngaahi me'a matu'aki fakatu'upake ka kuo pau, 'i ha fa'ahinga tu'unga pehe ke fakaha ki he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e peteni 'a e tu'utu'uni 'a e Minisita 'i he taimi vave taha fakapotopoto;
- (b) 'i ha ngāue'aki 'e he kakai 'o e fonua 'i ha taumu'a ta'efakakomesiale; mo e
- (c) 'i ha ngaahi ngāue 'oku 'ikai faka'ai'ai ai 'a e fe'auhi kuo fakapapau'i 'e he Minisita.
- (6) Kuo pau ko hono faka'aonga'i 'o ha 'ilo fo'ou kuo peteni 'i he mala'e 'o e tekinolosia fakakonitakitoa (semi-conductor) 'e fakamafai pe ia ki hono

faka'aonga'i ta'efakakomesiale pe kapau kuo tu'utu'uni 'e he Minisita ko hono faka'aonga'i 'o e 'ilo fo'ou kuo peteni, 'e he taha 'a'ana 'a e peteni pe ko ia 'oku ne laiseni, 'oku 'ikai faka'ai'ai ai 'a e fe'auhi pea kapau kuo fiemalie 'a e Minisita 'e lava ke fakalelei'i 'a e founga ngāue ko ia 'e hano foaki atu ha laiseni fakakouna.

- (7) Ko hano foaki ha fakamafai 'e 'ikai ke ne fakata'e'aonga'i ai 'e ia —
- (a) hano aofangatuku 'o ha aleapau laiseni 'e he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e peteni;
- (b) 'a e hokohoko atu hono ngāue'aki 'e he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e peteni, 'a 'ene ngaahi totonu 'i he kupu 13(1); pe
- (c) 'a hono foaki atu ha laiseni fakakouna 'i he kupu 15.
- (8) Kapau kuo vahe'i 'e he Minisita ha taha kehe, 'e toki ngofua pe ke hiki 'a e fakamafai fakataha mo e kautaha pe pisinisi 'a e taha ko ia pe mo ha kongā 'o e kautaha pe pisinisi 'oku ne ngāue'aki 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni 'a ia 'oku ngāue'aki.
- (9) Kapau kuo fakamafai 'i he kupu si'i (1) 'a hono ngāue'aki 'o e 'ilo fo'ou 'e he fakafofonga 'o e Pule'anga pe ko ha taha kehe hono kuo vahe'i 'e he Minisita, kuo pau 'e taumu'a tefito pe ki hono 'oatu ki he maketi 'i Tonga pe ko e fakamafai ko 'eni kuo pau 'e 'ikai ke ngāue'aki 'i he taimi 'oku fakangofua ai 'a e ngāue'aki 'i he kupu si'i (1)(b).
- (10) 'I ha kole 'a e taha 'a'ana 'a e peteni ki he fakafofonga 'o e Pule'anga pe ki ha taha kehe kuo fakamafai'i ke ne faka'aonga'i 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni, 'e ngofua ki he Minisita hili ha'ane fanongo ki he ngaahi fa'ahí, ke liliu 'a e ngaahi tu'unga 'o e tu'utu'uni 'o e fakamafai ke faka'aonga'i 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni ki he tu'unga ko ia ko e ngaahi me'a kuo liliu 'oku taau ai ke fai ha liliu.
- (11) (a) 'I he kole mei he taha 'a'ana 'a e peteni, kuo pau ke fakangata 'e he Minisita 'a e fakamafai kapau kuo ne fiemalie hili ha'ane fanongo ki he ngaahi fa'ahi ko e ngaahi tu'unga na'e fakahoko ai 'ene tu'utu'uni kuo ngata 'o 'ikai toe hoko pea 'oku ngalingali 'e 'ikai ke toe hoko pe kuo 'ikai malava 'e he fakafofonga 'o e Pule'anga pe taha kuo ne fakamafai'i ke fakakakato 'a e ngaahi tu'unga 'o e tu'utu'uni.
- (b) Neongo 'a e palakalafi (a), kuo pau 'e 'ikai ke fakangata 'e he Minisita 'a e fakamafai kapau kuo ne fiemalie ko e fiema'u ke malu'i fe'unga 'a e ngaahi totonu taau 'a e fakafofonga 'o e Pule'anga pe taha kehe kuo ne vahe'i 'oku ne faka'uhinga'i lelei 'a hono tauhi 'a e tu'utu'uni.

KONGA III - TOHI FAKAMO'ONI MOTOLO 'AONGA

17 Ngaahi kupu 'oku malava ka faka'aonga'i ki he peteni

- (1) Fakatatau ki he kupu 18, kuo pau ke faka'aonga'i 'a e ngaahi kupu 'o e Ngaahi kupu Konga II, 'o fai tatau pe (mutatis mutandis), ki he ngaahi tohi fakamo'oni motolo 'aonga pe ko e ngaahi tohi kole kiai, pe koe ha pe 'a e me'a 'oku hoko.
- (2) 'I ha fepaki 'a e totonu ki ha peteni mo e totonu ki ha tohi fakamo'oni motolo 'aonga 'i he tu'unga 'oku ha 'i he kupu 6(3), kuo pau ke faka'aonga'i 'a e kupu ko ia 'o hange ko e fo'i lea, "peteni" na'e fetongi 'aki ia 'a e ngaahi lea ko e "peteni pe tohi fakamo'oni motolo 'aonga".

18 Ngaahi Tu'utu'uni Makehe ki he tohi fakamo'oni motolo 'aonga

- (1) 'Oku ngofua ke 'i ai ha tohi fakamo'oni motolo 'aonga 'o ha 'ilo fo'ou kapau 'oku fo'ou pea ala faka'aonga'i 'i ha ngāue'anga.
- (2) Kuo pau 'e 'ikai ngāue'aki 'a e ongo kupu 5(1) moe 5(5) ki ha ngaahi 'ilo fo'ou 'a ia kuo 'osi fai ha kole tohi fakamo'oni motolo 'aonga ki ai.
- (3) Ko e tohi fakamo'oni motolo 'aonga kuo pau ke 'osi ia, 'o 'ikai lava ke toe fakafou, 'i he ngata'anga 'o e ta'u hono fitu mei he 'aho ko ia na'e fakahu ai 'a e tohi kole.
- (4) Kuo pau 'e 'ikai ngāue'aki 'a e kupu 14 fekau'aki mo e tohi fakamo'oni motolo 'aonga.
- (5) 'I ha hopo koe'uhi ko e kupu 16, kuo pau ke fakata'e'aonga'i 'e he fakamaau'anga 'a e ngaahi tohi fakamo'oni motolo 'aonga koe'uhi ko e ngaahi 'uhinga ko 'eni —
 - (a) ko e 'ilo fo'ou 'oku 'eke'i na'e 'ikai totonu ia ke ma'u ai ha tohi fakamo'oni motolo 'aonga, 'i he vakai ko ia ki he kupu si'i (1) pea mo e ngaahi kupu 5(2), 5(3), 5(4), 5(6) mo e 5(8);
 - (b) na'e 'ikai ke muimui 'a e fakamatala pea mo e ngaahi 'eke ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e ngaahi kupu 7(4), 7(5) pea mo e 7(6);
 - (c) ko hano te'eki ai ke 'omai ha ta fakatata 'oku fiema'u ke mahino ai 'a e 'ilo fo'ou;
 - (d) ko e tokotaha ia 'a'ana 'a e tohi fakamo'oni motolo 'aonga 'oku 'ikai ko e tokotaha ia 'a'ana 'a e 'ilo fo'ou pe ko e hoko fakalao ki he totonu ko ia.
- (6) Kuo pau 'e 'ikai ngāue'aki 'a e kupu 16(2) fekau'aki mo e ngaahi tohi fakamo'oni motolo 'aonga.

19 Liliu 'o e tohi Peteni pe tohi fakamo'oni motolo 'aonga

- (1) 'I ha fa'ahinga taimi pe kimu'a hono foaki pe ko hono fakafisinga'i 'o ha peteni, 'e lava 'e he tokotaha kole, hili ha'ane fai 'a e totongi kuo 'osi tu'utu'uni, ke liliu 'a 'ene tohi kole ki ha tohi kole tohi fakamo'oni motolo 'aonga, 'a ia kuo pau leva ke fokotu'u ki ai 'a e 'aho na'e, fakahu ai 'a e fuofua tohi kole.
- (2) 'I ha fa'ahinga taimi pe kimu'a hono foaki pe ko hono fakafisinga'i 'o ha tohi fakamo'oni motolo 'aonga, hili ha'ane fai 'a e totongi kuo 'osi tu'utu'uni, ke liliu 'a 'ene tohi kole ki ha tohi kole peteni, 'a ia kuo pau leva ke fokotu'u ki ai 'a e 'aho na'e fakahu ai 'a e fuofua tohi kole.
- (3) 'E 'ikai ngofua ke liliu ha tohi kole 'i he kupu si'i (1) 'o laka hake 'i he tu'o taha.

KONGA IV - NGAahi TISAINI NGĀUE'ANGA**20 Ngaahi tisaini ngāue'anga 'e 'ala lesisita**

- (1) 'E ala lesisita ha tisaini ngāue'anga kapau 'oku fo'ou.
- (2) Kuo pau 'e fo'ou ha tisaini ngāue'anga kapau kuo te'eki ai fakahā ki he kaka —
 - (a) 'i ha feitu'u pe 'i he mamani, 'i hano pulusi ha tu'unga 'oku ma'u; pe
 - (b) 'i Tonga 'i hano fakamatala pe hano ngāue'aki pe ha toe founa kehe, kimu'a 'a e 'aho 'oku fakahu ai pe kapau 'oku kau pehe, kimu'a 'a e mu'aki 'aho 'o e tohi kole ke lesisita.
- (3) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu si'i (2), kuo pau 'e 'ikai ke lau e fakaha ki he kakai 'a e tisaini ngāue'anga kapau na'e fakahoko ia 'i loto 'i he mahina 'e hongofulumaua kimu'a 'i he 'aho na'e fakahu ai pe, kapau 'oku pehe, 'a e mu'aki 'aho 'o e tohi kole, pea kapau ko e tupunga pe ko e nunu'a ia 'o ha ngaahi me'a na'e fai 'e he tokotaha kole pe ko e tokotaha na'e tomu'a 'a'ana 'a e totonu fakalao ko ia pe ko ha ngāue kovi na'e fai 'e ha tokotaha hono tolu ma'ae tokotaha kole pe ko e tokotaha na'e tomu'a 'o'ona 'a e totonu fakalao ko ia.
- (4) Kuo pau 'e 'ikai ala lesisita ha ngaahi tisaini ngāue'anga 'oku 'ikai hoa mo e angamaau 'i he feitu'u fakapule'anga pe ko e angama'a.

21 Totonu ke lesisita ha ngaahi tisaini ngāue'anga, fakahingoa 'o e tokotaha fa'u

- (1) Ko e totonu ki hano lesisita 'o ha tisaini ngāue'anga, kuo pau ke 'a e tokotaha ia na'a ne fa'u 'a e tisaini ngāue'anga.

- (2) Kapau na'e 'i ai ha tokoua pe tokolahi ange na'a nau kau fakataha 'i hono fa'u 'o e tisaini ngāue'anga, kuo pau ko e totonu ki hono lesisita 'o e tisaini ngāue'anga 'e ma'u ia 'e kinautolu fakataha.
- (3) Kapau kuo faifai ange pea 'i ai ha tokoua pe tokolahi ange ai na'a nau fa'u 'a e tisaini ngāue'anga tatau kae takitaha fai tau'atina pe, ko e tokotaha ko ia na'e mu'omu'a 'a e 'aho na'e fakahu 'ene tohi kole pe, kapau 'oku 'eke'i 'a e mu'aki totonu, ko e fuofua 'aho leva 'oku totonu pea hoko ai hono foaki 'o ha tohi fakamo'oni 'o e lesisita 'o e tisaini ngāue'anga kuo pau ke ne ma'u 'a e totonu ki he lesisita 'o e tisaini ngāue'anga ko ia.
- (4) Ko e totonu ki he lesisita 'o ha tisaini ngāue'anga 'e lava ke foaki ia ki ha taha, pe ko hano 'ave ki ha taha 'oku hoko fakalao ki ai.
- (5) 'I ha fa'u 'o ha tisaini ngāue'anga lolotonga 'o ha fakahoko 'o ha aleapau ngāue, ko e totonu ki he lesisita 'o e tisaini ngāue'anga kuo pau, 'i ha 'ikai ke 'i ai ha ngaahi tu'utu'uni 'a e aleapau te ne ta'ofi, ke 'a e tokotaha ia 'oku 'a'ana 'a e ngāue'anga.
- (6) 'I ha taimi 'oku ma'u ai ha tisaini ngāue'anga 'i ha fakahoko 'o ha tu'utu'uni pe ko ha aleapau ngāue, ko e totonu ki he lesisita 'o e tisaini ngāue'anga kuo pau, 'i ha 'ikai ke 'i ai ha ngaahi tu'utu'uni 'a e aleapau te ne ta'ofi, ke 'a e tokotaha ia na'a ne tu'utu'uni'i 'a e ngāue pe ko e tokotaha 'a'ana 'a e ngāue'anga, 'o fakatatau mo e tu'unga 'o e ngaahi me'a 'oku hoko.
- (7) 'I he taimi 'oku mahulu ange ai 'a e mahu'inga faka'ekonomika 'o e tisaini ngāue'anga 'i he me'a na'e 'amanaki ki ai e ongo fa'ahi 'i ha 'uhinga fakapotopoto, 'i he taimi na'e fakamo'oni ai 'a e aleapau, ko e tokotaha ko ia na'a ne fa'u 'a e tisaini ngāue'anga kuo pau ke 'i ai 'ene totonu ki ha totongi pa'anga huhu'i fe'unga, 'a ia kuo pau ke tu'utu'uni 'e he fakamaau'anga ka 'ikai felotoi 'a e ongo fa'ahi,
- (8) Kaneongo 'a e ongo kupu si'i (6) mo e (7), 'i ha taimi 'e hanga 'e ha tokotaha ngāue, 'a ia na'e 'ikai fiema'u he'ene aleapau ke ne fai ha fekumi 'ilo fo'ou, 'o ma'u 'i he mala'e ngāue 'o e tokolaha 'a'ana 'a e ngāue'anga ha tisaini ngāue'anga 'i ha'ane faka'aonga'i 'a e ngaahi fakamatala pe ngaahi me'a 'oku 'ata ki ai koe'uhi ko hono fakangāue'i, ko e totonu ki he lesisita 'o e tisaini ngāue'anga ka ia kuo pau, 'i ha 'ikai ke 'i ai ha me'a 'i he aleapau te ne ta'ofi, ke 'a e tokotaha ia 'a'ana 'a e ngāue'anga:

Ka kuo pau ke 'i ai 'a e totonu 'a e tokotaha ngāue ke ne, ma'u ha totongi pa'anga huhu'i fe'unga hili ha vakai ki hono vahenga, ki he mahu'inga faka'ekonomika 'o e tisaini ngāue'anga mo ha ngaahi monū'ia kuo ma'u mei hono fa'u 'o e tisaini ngāue'anga ko ia 'e he tokotaha 'a'ana 'a e ngāue'anga. 'I ha 'ikai ke felotoi 'a e ongo fa'ahi, ko e totongi pa'anga huhu'i kuo pau ke tu'utu'uni ia 'e he 'fakamaau'anga.

- (9) Ko ha tu'utu'uni 'i ha aleapau 'oku si'isi'i ange ai 'a e lelei 'e ala ma'u 'e he lokotaha na'a ne fa'u 'a e tisaini ngāue'anga 'i he ngaahi me'a ko ia 'oka tu'utu'uni 'e he kupu ni kuo pau ke ta'e'aonga ia pea 'ikai fakalao.

- (10) Ko e tokotaha na'a ne fa'u 'a e tisaini ngāue'anga kuo pau ke ha; pehe hono hingoa 'i he lesisita 'o e tisaini ngāue'anga, tukukehe ka 'oku ne tohi fakapapau 'o fakatu'asila ki he Failesisita 'oku 'ikai ke ne loto ke ha ai hono hingoa. Ko ha palomesi pe ha to'onga na'e fai 'e he tokotaha fa'u ki ha taha 'o 'uhinga te ne fai 'a e tala ko 'eni kuo pau he 'ikai hano 'aonga fakalao 'o'ona.

22 Tohi kole

- (1) Ko e tohi kole ke lesisita ha tisaini ngāue'anga kuo pau ke fakahu ia ki he Failesisita pea kuo pau ke kau ai ha kole, ngaahi ta fakatata, ngaahi lau'i ta pe ko ha toe ngaahi fakafofonga fakakalafi 'o e me'a ko ia 'oku fakafotunga 'i he tisaini ngāue'anga pe mo hano fakamahino'i 'o e fa'ahinga 'o e ngaahi-koloa 'e ngāue'aki ki ai 'a e tisaini ngāue'anga ko ia. 'E lava pe ke 'omai fakataha mo ha fakatata 'o e koloa kuo 'ai ki ai 'a e tisaini ngāue'anga pea kuo pau ke 'oatu fakataha mo e totongi ko ia kuo 'osi tu'utu'uni.
- (2) Kapau ko e tokotaha kole 'oku 'ikai koe tokotaha ia na'a ne fa'u, kuo pau ke 'oatu fakataha 'a e kole mo ha fakamatala'i 'o e ngaahi 'uhinga 'oku 'i ai ai 'a e totonu 'a e tokotaha kole ki he lesisita 'o e tisaini ngāue'anga.
- (3) Kuo pau ke ngāue'aki 'a e kupu 9 'o tatau ai pe (mutatis mutandis)' ki he ngaahi tohi kole ki he lesisita 'o e ngaahi tisaini ngāue'anga 'i he kupu ni.
- (4) 'E ngofua pe ki he tokotaha kole ke toe fakafoki 'ene tohi kole 'i ha taimi pe kimu'a 'i hono foaki.

23 Sivi; lesisita 'o e tisaini ngāue'anga

- (1) Kuo pau ke fokotu'u 'e he Failesisita ko e 'aho fakahu 'a e 'aho na'e ma'u ai 'a e tohi kole fakataha mo e totongi 'o e tohi kole:
- Ka 'i he taimi 'oku ma'u ai, kuo pau ke 'i he tohi kole 'a e hingoa 'o e tokotaha kole pea mo ha fakafofonga'i fakataha 'o e me'a 'oku fakafofonga mai 'i he tisaini ngāue'anga pe ko ha tatau 'o e me'a ko ia. Kuo pau ke ngāue'aki 'a e kupu 11(2) 'o fai tatau ai pe (mutatis mutandis) mo ha tohi kole 'i he kupu si'i ko 'eni.
- (2) Hili hono fokotu'u 'o e 'aho fakahu, kuo pau ke sivi'i leva 'e he Failesisita 'a e tohi kole pe 'oku muimui ki he ngaahi fiema'u 'i he ongo kupu 22(1) mo e 22(2).
- (3) Kuo pau ke sivi'i 'e he Failesisita pe 'oku muimui 'a e tisaini ngāue'anga ki he faka'uhinga ko ia 'oku ha 'i he kupu 1 pea vakai'i pe 'oku fakatatau ki he ngaahi fiema'u 'a e kupu 20(4).
- (4) 'I ha tokanga'i 'e he Failesisita kuo kakato 'a e ngaahi fiema'u ko ia 'oku ha 'i he ongo kupu si'i (2) mo e (3), kuo pau ke ne lesisita 'a e tisaini ngāue'anga, pulusi 'a e lesisita kuo fai pea foaki ki he tokotaha kole 'a e tohi fakamo'oni

lesisita 'o e tisaini ngāue'anga. Ka 'ikai, kuo pau ke ne fakafisinga'i 'a e tohi kole.

24 Ngaahi totonu kuo foaki 'i hono lesisita; loloa mo e fakafou'ou

- (1) Ko e faka'aonga'i ko ia 'o ha tisaini ngāue'anga 'oku 'uhinga ia ki hono ngaohi, fakatau atu pe fakahu mai mei tu'apule'anga ha ngaahi koloa, 'oku kau ai 'a e tisaini ngāue'anga.
- (2) Ko hono faka'aonga'i 'o ha tisaini ngāue'anga 'i Tonga 'e ha tokotaha kehe mei he tokotaha kuo lesisita 'oku 'a'ana kuo pau 'e fiema'u 'a e fakangofua 'a e taha ko ia 'oku 'a'ana.
- (3) Ko e ngaahi totonu ko ia 'oku foaki 'i hono lesisita 'o ha tisaini ngāue'anga kuo pau he 'ikai fakakau ai 'a e ngaahi ngāue fekau'aki mo e ngaahi koloa 'a ia kuo 'osi fakahu ki he maketi 'i Tonga pe ko ha to e fonua kehe 'e he tokotaha kuo lesisita 'oku 'a'ana 'a e tisaini ngāue'anga pe 'i ha'ane fakangofua.³⁵
- (4) Kuo pau ke ma'u 'e he tokotaha kuo lesisita 'oku 'a'ana 'a e tisaini ngāue'anga 'a e totonu, 'o tanaki atu ki ha toe ngaahi totonu kehe, fakatonutonu pe ha to e ngaahi me'a kehe 'oku 'ata kiate ia, ke kamata ha hopo'i he fakamaau'anga 'o faka'ilo ha taha 'a ia 'oku ne faka'aonga'i 'a e tisaini ngāue'anga pe 'oku ne fai ha fa'ahinga founa 'a ia 'oku ngalingali hoko ai ha ngāue ta'etotonu 'aki.
- (5) Ko hono lesisita 'o ha tisaini ngāue'anga kuo pau ke 'i he loloa ia ko e ta'u 'e nima mei he 'aho ko ia na'e fakahu ai 'a e tohi kole ke lesisita. 'E lava pe ke to e fakafou'ou 'a e lesisita ta tu'o ua ki ha toe taki loloa ko e ta'u 'e nima 'i hano fai 'o e totongi kuo tu'utu'uni. Kuo pau foki ke 'oange ha taimi ko e mahina 'e ono 'a ia 'e ala tomui ai 'a hono fai 'o e totongi fakafou'ou 'i hano totongi 'o e totongi makehe kuo tu'utu'uni.

25 Fakata'e'aonga'i

- (1) 'E lava pe 'e he tokotaha 'oku 'i ai ha'ane kaunga ke kole ki he fakamaau'anga ke fakata'e'aonga'i 'a e lesisita 'o ha tisaini ngāue'anga.
- (2) Kuo pau ke hanga 'e he fakamaau'anga 'o fakata'e'aonga'i 'a e lesisita kapau —
 - (a) kuo hanga 'e he tokotaha kuo ne fai 'a e kole 'o fakamo'oni'i —
 - (i) ko e tisaini ngāue'anga ia 'oku 'ikai ko ha tisaini ngāue'aki 'o hange ko ia 'oku faka'uhinga ki he kupu 2; pe
 - (ii) ko ha taha 'o e ngaahi fiema'u 'o e kupu 20 'oku 'ikai muimui ia ki ai; pe
 - (b) ko e tokotaha ia kuo lesisita 'oku 'a'ana 'a e tisaini ngāue'anga 'oku 'ikai ko e tokotaha ia na'a ne fa'u pe ko e tokotaha 'oku hoko fakalao ki ai.

- (3) Ko e fakata'e'aonga'i 'o e lesisita 'o ha tisaini ngāue'anga kuo pau ke lau ia 'oku ta'e'aonga mo 'ikai fakalao mei he kamata'anga (null and void ab initio).
- (4) Ko e tu'utu'uni aofangatuku 'a e fakamaau'anga kuo pau ke fakaha ia ki he Failesisita 'a ia kuo pau ke ne lekooti pea fai mo hano pulusi ha fakamatala kau ki ai.

KONGA V - NGAHI MAAKA, NGAHI MAAKA FAKALUKUFUA MO E NGAHI HINGOA FEFAKATAU'AKI

26 Ko hono ma'u taafataha 'o ha maaka; ngofua ke lesisita

- (1) Ko ha totonu taafataha ki ha maaka kuo pau ke ma'u ia 'aki hono lesisita 'o fakatatau ki he Lao ni.
- (2) 'E 'ikai ke fakalao ha lesisita 'o ha maaka 'o kapau —
- (a) 'oku 'ikai ke ne lava 'o fakafaikehekehe'i 'a e ngaahi koloa mo e ngaahi ngāue 'o e kautaha 'e taha mei ha toe ngaahi kautaha kehe;
- (b) 'oku fepakipaki ia mo e angamaau 'i he feitu'u fakapule'anga pe ko e angama'a;
- (c) 'e ngali ke taki hala'i ai 'a e kakai pe ko e ngaahi siakale fefakatau'aki, kae tautautefito fekau'aki mo e feitu'u fakasiokalafi ne ngaohi mei ai 'a e ngaahi koloa pe ngaahi ngāue 'oku fai ki ai 'a e lau pe ko hono natula pe 'ulungaanga.
- (d) 'oku tatau tofu pe mo e, pe ko ha tatau 'o ha, pe 'oku 'i ai ha 'elemeniti; 'o ha sila tukufakaholo, fuka mo ha toe faka'ilonga, ha hingoa 'o ha, pe fakanounou pe ngaahi mata'itohi 'o ha hingoa, pe faka'ilonga fakalao pe maaka 'o ha sila kuo ngāue'aki fakalao' 'e ha Pule'anga, kautaha fakavaha'a pule'anga pe ko ha kautaha na'e fokotu'u 'e ha Konivesio fakavaha'apule'anga, tuku kehe ka na'e fakamafai'i 'e he ma'u mafai lahi 'o e Pule'anga pe kautaha ko ia;
- (e) 'oku tatau tofu pe, pe 'oku fakapupu'u 'a hono fai tatau, pe fakahoko ai hano liliu 'o ha maaka pe hingoa fefakatau'aki 'a ia 'oku 'iloa mo'oni 'i Tonga 'o ha ngaahi koloa pe ngaahi ngāue tatau 'oku 'a ha kautaha kehe, kapau 'oku 'iloa pea lesisita 'i Tonga ni ki he ngaahi koloa pe ngaahi ngāue 'oku 'ikai tatau pe meimei tatau mo kinautolu 'oku 'uhinga ai 'a e kole lesisita, ka kuo pau, 'i he me'a kimui, ko hono ngāue'aki pe ko e maaka felave'i mo e koloa pe ngāue ko ia te ne fakahaa'i ha fekau'aki 'a e koloa pe ngāue ko ia mo e taha 'oku 'a'ana 'a e maaka 'iloa pea ko e ngaahi totonu 'a e taha 'oku 'a'ana 'a e maaka 'iloa 'oku ngalingali 'e maumau'i 'i hono ngāue'aki pehe; pe³⁶
- (f) 'oku tatau tofu pe mo ha maaka 'oku ma'u 'e ha tokotaha pisinisi kehe pea kuo 'osi 'i he Lesisita ia, pe kuo fakahu kimu'a pe 'i ha mu'aki 'aho, fekau'aki mo e ngaahi koloa pe ngaahi ngāue tatau, pe ha ngaahi

koloa pe ngaahi ngāue 'oku fekau'aki vaofi, pe 'oku fu'u faitatau mo ha maaka ke ngali hoko ai ha taki hala'i pe hoko ai ha puputu'u.

27 Tohi kole ke lesisita

- (1) Ko e tohi kole ko ia ke lesisita ha maaka kuo pau' ke fakahu ia ki he Failesisita pea kuo pau ke kau ai ha kole, tatau 'o e maaka mo ha tohi hokohoko 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi ngāue 'a ia 'oku kole ai hono lesisita 'o e maaka, 'o fokotu'utu'u 'i he kalasi pe ngaahi kalasi 'o fakatatau ki he Fakakalalalasi Fakavaha'a Pule'anga (International Classification). Kuo pau ke 'oatu fakataha ia pea mo e totongi 'o e pa'anga kuo 'osi tu'utu'uni ki he ngaahi tohi kole.
- (2) 'E ngofua pe ke kau 'i he tohi kole hano fai ha fakaha 'o e mu'aki totonu, 'o hange ko ia 'oku ha 'i he Konivesio 'o Palesi, koe'uhi ko ha tohi kole fakafonua pe fakavahefonua 'a ia na'e fakahu kimu'a 'e he tokotaha kole pe ko e tokotaha kimu'a na'e 'a'ana 'a e totonu fakalao 'i he pe ma'a ha Fonua Memipa ki he Konivesio ko ia pe ha memipa 'o e Kautaha Fefakatau'aki 'a Mamani, pea 'i he'ene tu'u ko ia, 'e ngofua ai ki he Failesisita ke ne fiema'u mei he tokotaha kole ke ne 'omai, 'i loto 'i he taimi tukupau, ha tatau 'o e fuofua tohi kole, kuo 'osi fakamo'oni 'oku totonu, 'e he 'ofisi ko ia na'e fakahu ki ai.³⁷
- (3) Ko e mafai 'o e tohi fakaha ko ia kuo pau ke hange ko ia 'oku ha 'i he konivesio 'o Palesi.
- (4) Kapau 'oku 'ilo 'e he Failesisita kuo 'ikai ke fai ha muimui ki he ngaahi tu'utu'uni ko ia 'i he kupu si'i (3), kuo pau leva ke lau na'e 'ikai fai 'a e tohi fakaha ia.
- (5) 'E ngofua pe ki he tokotaha kole ke fakafoki 'a e tohi kole 'i ha taimi pe kimu'a 'i hono foaki.

28 Sivi fakakikihi'i; lesisita 'o e maaka

- (1) Kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o sivi'i pe 'oku muimui 'a e tohi kole ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e kupu 27(1).
- (2) Kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o sivi'i mo fakapapau'i pe ko e maaka ko ha maaka ia 'o hange ko e tu'utu'uni 'a e kupu 2 pea 'oku ala lesisita 'o hange ko ia 'oku ha 'i he kupu 26(2) (a) ki he (f).(3)
- (3) 'I ha 'ilo'i 'e he Failesisita kuo fakakakato 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ia 'oku lau ki ai 'a e ongo kupu si'i (1) mo e (2); kuo pau ke ne fakahoko leva mei he taimi ko ia, hano tali, pea ke pulusi atu ia 'i he founa kuo tu'utu'uni.
- (4) 'E ngofua pe ki ha tokotaha 'oku 'i ai ha'ane kaunga, 'i loto 'i he taimi 'oku tu'utu'uni pea 'i he founa kuo 'osi tu'utu'uni, ke 'ave ha'ate fakatokanga ki he Failesisita 'oku ne fakakikihi'i 'a e lesisita 'o e maaka 'o makatu'unga 'i ha

'ikai fakakakato ha taha pe lahi ange 'o e ngaahi tu'utu'uni 'a e kupu 2, fekau'aki mo e faka'uhinga'i 'o ha maaka, pe ko e kupu 26(2).

- (5) Kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o 'ave ai leva ha tatau 'o e fakatokanga ki he tokotaha tohi kole, pea kuo pau ke hanga leva 'e he tokotaha tohi kole 'i loto he taimi kuo tu'utu'uni pea 'i he founga kuo 'osi tu'utu'uni, 'o 'omai ki he Failesisita ha'ane tali fakafoki 'o e ngaahi 'uhinga 'oku ne fakafalala ai ki he'ene tohi kole. Kapau he 'ikai te ne fai 'eni, kuo pau ke lau leva ia kuo ne li'aki 'a e tohi kole.

- (6) 'I ha'ane ma'u ha tali fakafoki mei he tokolaha kole, kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o 'ave atu hano tatau 'o'ona ki he tokotaha na'e 'omai: 'a 'ene fakatokanga 'oku ne fakakikihi'i pea, hili ha'ane fanongo ki he ongo fa'ahi, kapau 'e loto 'a e taha pe ko 'ena fakatou loto ke na fakamatala, pea hili ha'ane vakai'i 'a e malohi fakalao 'o e ongo tafa'aki kuo pau ke tu'utu'uni 'a e Failesisita pe 'e lesisita 'a e maaka pe 'ikai.

- (7) Hili hano pulusi 'o e tohi kole pea 'i he te'eki ke lesisita 'a e maaka, 'oku ma'u pe 'e he tokotaha kole 'a e ngaahi monu'ia mo e ngaahi totonu tatau 'o hange pe na'a ne mei ma'u 'i hano 'osi lesisita,

Ka, kuo pau ke hoko ia ko ha taukapo fakalao 'i ha faka'ilo 'e fakahoko koe'uhi ko ha me'a na'e fai hili 'a hono pulusi 'o e tohi kole, kapau 'e fakamo'oni'i 'e he faka'iloa na'e 'ikai lava hano lesisita fakalao 'ona 'o e maaka 'i he taimi na'e fai ai ia.

- (8) Kapau 'oku fiemalie 'a e Failesisita ia kuo fakakakato 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ia 'oku ha 'i he kupu si'i (1), mo e (2), pea —

(a) kuo te'eki ai ke fakakikihi'i 'a e lesisita 'o e maaka 'i loto 'i he taimi kuo tu'utu'uni ke ngata ai; pe —

(b) na'e fakakikihi'i 'a e lesisita 'o e maaka pea 'i he fakakikihi kuo fai 'a e tu'uttu'uni ia 'o malohi 'a e tokotaha kole;

Kuo pau ke lesisita leva 'e he Failesisita 'a e maaka, pulusi 'a 'eni kuo lesisita pea 'oatu ki he tokotaha kole 'a e tohi fakamo'oni lesisita.

- (9) Ko e ngaahi tohi kole kotoa pe kuo faile 'i he Potungāue Fakavaha'apule'anga ki hono lesisita 'i tu'apule'anga ha maaka pe ngaahi maaka kuo vahe'i ai 'a Tonga 'i he taumu'a ke malu'i 'i he Lao ni kuo pau ke pule'i ia 'e he ngaahi kupu 'o e Lao ni mo hono Ngaahi Tu'utu'uni mo e ngaahi kupu 'o Potokolo 'o Madrid mo e Ngaahi Tu'utu'uni.³⁸

- (10) Kapau 'e hoko ha fepaki 'i he vaha'a 'o e ngaahi kupu 'o e Lao ni mo hono Ngaahi Tu'utu'uni mo e ngaahi kupu 'o e Potokolo 'o Madrid mo hono Ngaahi Tu'utu'uni, kuo pau ke pule 'a e 'uluaki tukukehe ka maumau'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e kimui 'i hono fakahoko 'o e ngaahi kupu ko ia, pea 'i he'ene pehe 'e pule 'a e kimui, 'o fakatatau ki ha ngaahi founga ngāue kuo tu'utu'uni.³⁹

29 Ngaahi totou foaki 'e he lesisita; loloa; fakafou

- (1) Ko hono fakafou 'i 'o ha maaka kuo lesisita, fekafou'aki mo ha ngaahi koloa pe ha ngaahi fai fatongia kuo lesisita ki ai, 'e ha tokotaha kehe mei he lokotaha 'oku 'a'ana 'a e lesisita kuo pau ke ne ma'u 'a e ngofua mei he tokotaha 'oku 'a'ana.
- (2) Kuo pau ke ma'u 'e he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e maaka kuo lesisita 'a e totonu, 'o tanaki ki ai mo ha ngaahi totonu kehe, fakatonutonu pe ngaahi me'a tene ala fai, ke kamata ha hopo 'i he fakamaau'anga ko e fakafou ha taha kuo ne maumu' 'a e maaka 'i ha'ane fakafou'aki, ta'e tene loto ki ai, 'a e maaka 'o hange ko ia 'oku ha 'i he kupu si'i (1) pe ko ha'ane fai ha fa'ahinga me'a 'a ia 'oku fai tatau mo e maaka kuo lesisita pea mo hono fakafou'aki fekafou'aki mo ha ngaahi koloa mo ha ngaahi fai fatongia 'a ia kuo lesisita ki ai 'a e maaka, 'a ia ko hono ola 'e lava ke taki hala'i ai 'a e kakai.
- (3) Kuo pau 'e 'ikai fakakau atu 'i he ngaahi totonu 'oku foaki 'i hono lesisita ha maaka ha ngaahi ngāue fekafou'aki mo ha ngaahi koloa 'a ia kuo 'osi tuku atu ki he maketi 'i Tonga pe 'i ha to e fonua kehe 'e he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e lesisita pe 'i ha'ane fakafou'aki.⁴⁰
- (4) Ko e lesisita ko ia 'o ha maaka kuo pau ke 'i he loloa ia ko e ta'u 'e hongofulu mei he 'aho ko ia na'e fakahu ai 'a e tohi koie lesisita. 'E lava foki ke toe fakafou'aki 'a e maaka lesisita ki ha toe ngaahi ta'u hokohoko 'e hongofulu kehe, kaekehe pe ke totongi 'e he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e lesisita 'a e totongi fakafou'aki kuo tu'utu'uni. Kuo pau ke fakafou'aki ange ha mahina 'e ono ke tomui ai hono fai 'o e totongi fakafou'aki kae fakahoko 'a e toiongi makehe ko ia kuo tu'utu'uni.

30 Fakata'e'afou'aki; mo hono to'o 'i he 'ikai ngāue'aki

- (1) 'E lava pe 'e ha tokotaha 'oku 'i ai ha'ane kaunga ke kole ki he Failesisita ke fakata'e'afou'aki hono lesisita 'o ha 'maaka.
- (2) Kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o fakata'e'afou'aki 'a e lesisita kapau 'e fakamo'oni' 'e he tokotaha 'oku kole ke fakata'e'afou'aki 'oku —
 - (a) 'ikai fakakato ha taha 'o e ngaahi fiema'u 'o ha maaka 'a ia 'oku tu'utu'uni 'e he kupu 2; pe
 - (b) 'ikai kakato ha taha 'o,e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu 26(2).
- (3) Kuo pau ke lau 'a e fakata'e'afou'aki 'o ha lesisita 'o ha maaka 'aho ko ia na'e lesisita ai, pea kuo pau ke lekooti leva ia pea kuo fai mo hano fakamatala'i 'o pulusi 'i he vave taha 'e ala lava.
- (4) 'E lava pe 'e ha tokotaha 'oku 'i ai ha'ane kaunga 'o kole ki he Failesisita ke to'o ha maaka mei he Lesisita, koe'uhi ko e taha 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi fai fatongia ko ia kuo lesisita ki ai, 'o makatu'unga 'i he a'u ia ki he mahina 'e taha kimu'a hono fakahu atu 'a e kole, ko e maaka ia, hili hono

lesisita, na'e 'ikai faka'aonga'i ia 'e he tokotaha lesisita pe ko ha tokotaha ma'u laiseni ki ai lololonga ha taimi hokohoko ko e ta'u 'e tolu pe lahi ange;

Ka, kuo pau 'e 'ikai ke to'o ha maaka kapau 'oku fakaha na'e 'i ai ha ngaahi me'a makehe na'e hoko 'o 'ikai lava faka'aonga'i ai 'a e maaka pea na'e 'ikai ke 'i ai ha loto ke ta'e faka'aonga'i pe li'aki 'a e ngaahi koloa mo e ngaahi fai fatongia ko ia.

31 Maaka Fakalukufua

- (1) Fakatatau ki he ongo kupu si'i (2) mo e (3), kuo pau ke faka'aonga'i Maaka tatau pe 'a e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e ngaahi maaka 'i he ngaahi kupu 26 ki he 30 ki he ngaahi maaka fakalukufua.
- (2) Kuo pau ke fakamahino 'i ha tohi kole ke lesisita ha maaka fakalukufua ko e maaka ko ia ko e maaka fakalukufua pea kuo pau ke 'oatu fakataha ia mo ha tatau 'o e ngaahi tu'utu'uni 'e pule'i 'aki hono faka'aonga'i 'a e maaka fakalukufua ko ia.
- (3) Kuo pau ke fakaha 'e ha tokotaha 'oku 'a'ana ha maaka fakalukufua kuo lesisita ki he Failesisita ha ngaahi liliu kuo fai fekau'aki mo e ngaahi tu'utu'uni 'oku ha 'i he Kupu si'i (2).
- (4) 'O tanaki atu ki he ngaahi makatu'unga 'oku ha 'i he kupu 30 (2), kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o fakata'e'aonga'i 'a e lesisita 'o ha maaka fakalukufua kapau 'oku fakamo'oni 'e he tokotaha ko ia 'oku ne kole ke fakata'e'aonga'i ko e tokotaha 'oka 'a'ana 'a e lesisita pe, 'oku ne faka'aonga'i 'a e maaka, pe 'oku ne faka'aonga'i pe tukuange ke faka'aonga'i 'o maumau ai 'a e ngaahi tu'utu'uni 'oku ha 'i he kupu si'i (2) pe ko ha'ane faka'aonga'i pe tukuange ke faka'aonga'i, 'i ha founga 'e ala taki hala'i ai 'a e ngaahi siakale fefakatau'aki pe ko e kakai, felave'i mo e feitu'u na'e ngaohi mei ai pe ko ha toe ngaahi 'ulungaanga tatau 'o e ngaahi koloa pe ngaahi fai fatongia 'oku lau ki ai.

32 Laiseni ngaahi maaka moe ngaahi maaka fakalukufua

- (1) 'I ha aleapau laiseni fekau'aki mo e lesisita 'o ha maaka, pe ko ha tohi kole ke fai pehe kuo pau ke fai ia ke mapule'i lelei ai 'e he tokotaha 'oku ne 'oatu 'a e laiseni ia 'a e lelei ko ia 'o e ngaahi koloa pe ngaahi fai fatongia 'a e tokotaha ma'u laiseni 'a ia 'oku faka'aonga'i ki ai 'a e maaka. Kapau 'oku 'ikai tu'utu'uni 'e he aleapau laiseni ia 'a e mapule'i hono lelei pe kapau 'oku 'ikai lava lelei 'a hono fakahoko 'o e mapule'i ke lelei, kuo pau 'e 'ikai fakalao 'a e aleapau laiseni ia ko ia pea 'e 'ikai lava leva ke faka'aonga'i 'a e totongi taafataha ko ia 'oku ha 'i he kupu 29 (1) mo e (2).
- (2) Ko e lesisita ko ia 'o ha maaka fakalukufua, pe ko ha tohi kole pehe, 'e 'ikai lava ke hoko ia ko ha me'a ke fai ha aleapau ki ai.

33 Ngaahi hingoa Fetu'utaki

- (1) 'E 'ikai lava ke faka'aonga'i ha hingoa pe ha fa'ahinga ui ko ha hingoa fefakatau'aki kapau ko hono natula 'ona pe 'oku hoko hono faka'aonga'i 'o fepakipaki mo e angamaau 'i he feitu'u fakapule'anga pea mo e angama'a pea kapau, tautautefito, 'e lava 'o hoko ai hano taki hala'i 'a e ngaahi siakale fefakatau'aki pea mo e kakai 'i he natula 'o e kautaha 'e 'ilo, 'aki 'a e hingoa ko ia.
- (2) Ka neongo ha ngaahi Lao pe ngaahi tu'utu'uni 'oku tu'utu'uni ai ki ha fatongia ke lesisita ha ngaahi hingoa fefakatau'aki kuo pau pe ke kei malu'i neongo na'e hoko kimu'a pe na'e 'ikai lesisita 'a e ngaahi hingoa ko ia mei hano faka'aonga'i ta'e fakalao 'e ha fa'ahi hono tolu.
- (3) Fakatautautefito, ki hano faka'aonga'i kimui 'e ha fa'ahi hono tolu 'a e hingoa fefakatau'aki, ko ha hingoa fefakatau'aki pe ko ha maaka pe ko ha maaka fakalukufua, pe ko hano faka'aonga'i 'o ha hingoa fefakatau'aki pe maaka 'oku meimei tatau, 'e ngali taki hala'i ai 'a e kakai kuo pau ke lau ia 'oku ta'e fakalao.

KONGA VI - NGAahi 'ULUNGAANGA FE'AUHI 'IKAI MA'A**34 Ngaahi 'ulungaanga fe'auhi 'ikai ma'a**

- (1) Ka 'i ai ha 'ulungaanga fe'auhi 'oku ne fakafe'atungia'i 'a e ngāue faitotonu 'i he ngaahi ngāue'anga pe ko e ngaahi me'a fakakomesiale kuo pau 'e ta'e fakalao ia.
- (2) Fakatautautefito ki heni, kuo pau 'e lau 'a e ngaahi ngāue ni ia kuo fakahoko ai ha fe'auhi ta'etotonu⁴¹ —
 - (a) ko e ngaahi angafai kotoa pe 'oku 'i ha fa'ahinga natula ke tupu ai ha puputu'u 'i ha founa pe ki he kautaha, ngaahi koloa, pe ko e ngaahi me'a fakangāue'anga pe fakakomesiale 'a ha taha 'oku fe'auhi mo ia;
 - (b) ko e ngaahi tukuaki'i ta'e mo'oni 'oku fai lolotonga 'a e fefakatau'aki 'i ha fa'ahinga natula 'oku fakakovi'i ai 'a e kautaha, ngaahi koloa pe ko e ngaahi me'a fakangāue'anga pe fakakomesiale 'a ha taha 'oku fe'auhi mo ia;
 - (c) ko e ngaahi to'onga pe tukuaki'i 'a ia 'oku fai lolotonga 'a e fefakatau'aki 'o ngali ai ke taki hala'i 'a e kakai 'i he natula, founa ngāue 'i hono ngaohi 'o e koloa, ngaahi 'ulungaanga, ko 'ene fe'unga ki hono ngaahi taumu'a, pe ko e lahi 'o e ngaahi koloa.

KONGA VII - NGAahi TU'UTU'UNI FAKALUKUFUA

35 Fakafofonga

Kapau ko e nofo'anga maheni 'o e tokotaha kole pe ko e feitu'u 'oku 'ulu ki ai 'ene pisinisi 'oku 'ikai 'i Tonga ia, kuo pau leva ke 'i ai hano fakafofonga.

36 Liliu tokotaha 'a'ana; aleapau laiseni

- (1) Ka 'i ai ha liliu 'i he toko taha 'oku 'a'ana ha peteni, motolo 'aonga, tisaini ngāue'anga, maaka pe maaka fakalukufua, kuo pau ke fai ia 'i he tohi pea kuo pau, 'i ha kole ki he Failesisita 'e ha fa'ahi 'oku 'i ai ha'ate kaunga ki ai, ke lekooti ia pea, tuku kehe 'i he tohi kole, pulusi ia 'e he Failesisita. Ko ha liliu pehe ni kuo pau 'e 'ikai ke 'i ai hano malohi fakalao 'ona ki ha fa'ahi hono tolu kae'oua kuo lekooti.
- (2) Ka 'i ai ha liliu 'i he tokotaha 'oku 'a'ana ha maaka fakalukufua, kuo pau ke tomu'a tali ia 'e he Minisita.
- (3) Ka 'i ai ha liliu 'i he tokotaha 'oku 'a'ana ha hingoa fefakatau'aki, kuo pau ke fai ia 'i hano tuku atu fakataha mo e kautaha pe ko e kongā 'o ia 'a ia 'oku 'ilo'i 'aki 'a e hingoa pea kuo pau ke fai ia 'i he tohi.
- (4) Ka 'i ai ha liliu 'i he tokotaha 'oku 'a'ana ha maaka pe 'i ha tokotaha 'oku 'a'ana ha maaka fakalukufua kuo pau, 'e hoko ia, 'o 'ikai 'aonga kapau 'e ngali ke fakahala'i pe fakapupu'u, tautautefito ki he natula, ngaohi'anga, founga ngaohi, ngaahi 'ulungaanga, pe ko e fe'unga ki hono ngaahi taumu'a, 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi faifatongia 'oku kau ki he maaka pe maaka fakalukufua 'oku fakahangahanga ke ngāue'aki pe 'oku lolotbnga ngāue'aki.
- (5) Ka 'i ai ha aleapau laiseni fekau'aki mo ha peteni, tohi fakamo'oni motolo 'aonga, tisaini ngāue'aki kuo 'osi lesisita pe ko ha maaka kuo lesisita, pe ko ha tohi kole ki ai, kuo pau ke 'oatu ia ki he Failesisita 'a ia te ne tauhi ke fakapulipuli 'a e ngaahi me'a 'oku ha ai kae lekooti ia pea mo pulusi kuo 'osi lekooti ha aleapau laiseni pehe. Kuo pau ke lau 'oku ta'e'aonga ha fa'ahinga aleapau laiseni pehe kae 'oua kuo 'oatu ki he Failesisia.
- (6) 'I ha fakakaukau 'a e Failesisita, hili ha feongoongoi mo e Minisita, kuo 'i ai ha kupu 'i ha aleapau laiseni pe kaunga ki he aleapau laiseni ko ia kuo hoko ai ha ngaahi fakangatangata 'oku 'ikai totonu ki he tokotaha ma'u laiseni 'o iku ai 'a e aleapau ia, 'i hono to'o fakakatoa, 'o fakatupu maumau ki he lelei faka'ekonomika 'o Tonga, kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o fakaha leva ki he ongo fa'ahi 'i he aleapau pea fakaafe'i kinaua ke fakalelei'i 'a e aleapau koe'uhi ke 'oua 'e ha ai 'a e ngaahi fakangatangata ko ia, kapau he'ikai ke na fai 'eni, kuo pau ke ne tu'utu'uni leva ke ta'e fakalao 'a e kupu mei he 'aho ko ia 'oku ne fakaha ai.
- (7) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni, "ko e ngaahi fakangatangata 'oku 'ikai totonu ko e ngaahi fakangatangata ia 'oku ne ha'i ha'i 'a e tokotaha ma'u

laiseni, 'i he mala'e ngāue'anga pe fakakomesiale, ko e ngaahi fakangatangata 'oku 'ikai ma'u mei he ngaahi totonu 'oku 'oange 'i hano foaki 'o ha peteni pe tohi fakamo'oni motolo 'aonga pe ko e tisaini ngāue'anga kuo lesisita pe ko ha maaka pe ngaahi fakangatangata 'oku 'ikai fiema'u ki hono malu'i 'o e ngaahi totonu ko ia.

- (8) 'I hono sivi'i ko ia 'o e ngaahi aleapau laiseni 'a ia 'oku ha 'i he kupu si'i (6) fekau'aki mo e ngaahi peteni pea mo e ngaahi tohi fakamo'oni motolo 'aonga, kuo pau ke fakakaukau'i 'e he Failesisila, tautautefito, ki ha ngaahi kupu 'oku ha 'i he aleapau 'e hoko'ai hano —
- (a) fakahu mai mei tu'apule'anga ha tekinolosia lolotonga ia 'oku 'i ai 'a e tekinolosia 'oku meimei tatau 'aupito pe matu'aki tatau 'e ala ma'u 'i ha founga 'oku tatau pe toe lelei ange kae'oua 'e to e fakahu mai 'a e tekinolosia ia mei tu'apule'anga.
 - (b) fakakouna'i 'a e tokotaha ma'u laiseni ke ne fai ha totongi 'o ha fa'ahinga me'a 'oku 'ikai hohoa fe'unga mo e mahu'inga 'o e tekinolosia 'oku fai ki ai 'a e aleapau;
 - (c) fakakouna'i 'a e tokotaha ma'u laiseni ke ne ma'u laiseni ke ne ma'u ha ngaahi naunau mei he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni pe mei ha feitu'u kuo tuhu'i pau ki ai pe tali 'e he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni tuku kehe kapau 'oku matu'aki ta'e malava, 'i he ngaahi founga kotoa 'oku ala feinga'i, ke fakapapau'i 'oku lelei 'a e ngaahi koloa 'oku ngaohi pea ko e ngaahi naunau ko ia 'oku tuku mai 'i ha totongi 'oku fakafiemalie;
 - (d) fakangatangata 'a e tau'ataina , 'a e tokotaha ma'u laiseni mei ha'ane ma'u mai ha ngaahi naunau mei ha fa'ahinga feitu'u, tukukehe kapau 'oku matu'aki ta'e malava, 'i he ngaahi founga koloa 'oku ala feinga'i, ke fakapapau'i 'oku lelei 'a e ngaahi koloa 'oku ngaohi;
 - (e) fakangatangata 'a e tau'ataina 'a e tokotaha ma'u laiseni mei hono ngāue'aki ha ngaahi naunau 'a ia 'oku 'ikai ke 'omai 'e he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni pe mei he feitu'u 'oku tuhu'i pau pe tali 'e he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni, tukukehe kapau 'oku matu'aki ta'e malava, 'i he ngaahi founga kotoa 'oku ala feinga'i, ke fakapapau'i 'a e lelei 'o e ngaahi koloa 'oku ngaohi;
 - (f) fakakouna'i 'a e tokotaha ma'u laiseni ke fakatau atu taafataha pe ko hono lahi 'o e ngaahi koloa kuo ne ngaohi ki ha fa'ahinga kuo tuhu'i pau ange 'e he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni;
 - (g) fakakouna'i 'a e tokotaha ma'u laiseni ke faka'ata ange ki he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni, ta'e 'i ai ha totongi fe'unga, ha fa'ahihga fakalaka na'e fai 'e he toko taha ma'u laiseni fekau'aki mo e tekinolosia na'e fai ki ai 'a e aleapau;
 - (h) ta'ota'ofi 'a e lahi 'o e ngaahi koloa 'oku ngaohi 'e he tokotaha ma'u laiseni;

- (i) fakangatangata 'a e tau'ataina 'a e tokotaha ma'u laiseni ki hono hu atu ki tu'apule'anga pe ko hano tukuange ki ha ni'ihiki ke hu atu ki tu'apule'anga 'a e ngaahi koloa kuo ne ngaohi, tukukehe kapau ko e ngaahi fakangatangata ko ia 'e lava ke fakatonuhia'i kapau 'oku ma'u 'e he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni, 'i ha fonua 'a ia 'e ngofua ai ha fakangatangata pehe, ha peteni 'a ia 'e maumau'i 'i ha fakahu ange 'o e ngaahi koloa ko ia ki he fonua ko ia, kapau 'oku 'i ai ha ngafa fakaaleapau 'o e tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni ke 'oua 'e toe fakangofua ha ni'ihiki kehe ke fakahu atu 'a e koloa ko ia ki he fonua ko ia pe kapau kuo 'osi hanga 'e he tokotaha ia 'oku ne 'oange 'a e laiseni o 'oatu ki he maketi 'i he fonua ko ia 'a e ngaahi koloa tatau;
- (j) fakakouna'i 'a e toko taha ma'u laiseni ke fakangāue'i ha fa'ahinga 'oku tuhu'i pau ange 'e he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni ka 'oku 'ikai fiema'u ki hono tuku mai ko ia 'a e tekinolosia 'oku fai ki ai 'a e aleapau;
- (k) fokotu'u ha ngaahi fakangatangata 'i he fekumi mo hono fakalalakala 'o e tekinolosia 'oku ngāue'aki 'e he tokotaha ma'u laiseni;
- (l) fakangatangata 'a e tau'ataina 'a e toko taha ma'u laiseni mei hono ngāue'aki ha toe tekinolosia kehe mei he tekinolosia ko ia 'oku fai ki ai 'a e aleapau;
- (m) fakakau'i mai 'i he aleapau ha tekinolosia 'oku 'ikai fiema'u ki hono maa'usia 'a e taumu'a 'o e aleapau pea mo fakakouna'i 'a e tokotaha ma'u laiseni ke fai hano totongi 'o e tekinolosia ko ia;
- (n) fokotu'u pau 'a e ngaahi totongi ke fakatau atu pe toe fakatau atu ai 'a e ngaahi koloa kuo ngaohi 'e he tokotaha ma'u laiseni;
- (o) faka'ata'ata 'a e tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni mei ha fa'ahinga mo'ua 'e hoko tupu mei ha fa'ahinga vaivai ne tuku 'a u mai mo e tekinolosia ko ia 'oku fai ki ai 'a e aleapau pe ko hano fakangatangata ta'e fakapotopoto 'a e mo'ua ko ia;
- (p) fakangatangata 'a e tau'ataina 'a e tokotaha ma'u laiseni ke ngāue'aki, hili 'a e 'osi 'a hono ngaahi ngafa 'i he aleapau, 'a e tekinolosia na'e ma'u ko e ola 'o e aleapau, tukukehe kapau ko ha totonu ia, 'i ha peteni 'a e toko taha 'oku ne 'oange 'a e laiseni;
- (q) fokotu'u 'a e loloa 'o e aleapau ki ha taimi 'oku loloa ta'e fakapotopoto 'o fakatatau ki he mahu'inga faka'ekonomika 'o e aleapau, ka ko ha fa'ahinga taimi 'a ia 'e 'ikai laka hake he loloa 'o e peteni 'a ia 'oku fai ki ai 'a e aleapau kuo pau 'e 'ikai lau ia 'oku loloa ta'e fakapotopoto.

37 Failesisita

- (1) 'E fakanofu 'e he Kapineti mei he taimi Failesisita ki he taimi ha tokotaha ke hoko ko e Failesisita 'o e Ngaahi Koloa 'a e Ngaahi Ngāue'anga, pea mo fa'u ha ngaahi tu'utu'uni, 'o fakatatau ki he Lao ni, 'o fokotu'u 'a e ngaahi fatongia mo e ngaahi mafai 'o e Failesisita.⁴²

- (2) Ko e Failesisita 'e fakanofu te ne ala ma'u 'a e tu'unga ko ia fakataha mo ha toe tu'unga kehe 'a ia 'e pehe 'e he Kapineti 'oku 'ikai ke na fepakipaki.⁴³

38 Ngaahi Ngafa 'o e Failesita

- (1) Kuo pau ke fakahoko 'e he Failesisita 'a hono —
- foaki 'a e ngaahi peteni mo e ngaahi tohi fakamo'oni malolo 'aonga;
 - lesisita 'a e ngaahi tisaini ngāue'anga, ngaahi maaka pea mo e ngaahi maaka fakalukufua; pea
 - fai 'o ha ngaahi fatongia kehe mo hono fakahoko 'a e ngaahi mafai ko ia 'oku foaki ange 'e he Lao' ni pe ko e ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i ai.
- (2) Ko e ngaahi tu'utu'uni 'a e Failesisita kuo pau ke fakamo'oni hingoa pea sila'i 'e he Failesisita pe ko ha 'ofisa kuo ne 'osi fakamafai'i.
- (3) Kuo pau ke tu'utu'uni 'e he Minisita 'a e fokotu'utu'u fakangāue pea mo e ngaahi fokotu'utu'u fakapa'anga mo faka'esitimeti 'a e 'ofisi 'o e Failesisita

39 Ngaahi Lesisita Kāsete

- (1) Kuo pau ke tauhi 'e he Failesisita ha ngaahi lesisita kehekehe ki he ngaahi peteni, ngaahi tohi fakamo'oni motolo 'aonga, ngaahi tisani ngāue'anga pea mo e ngaahi maaka. Ko e ngaahi maaka fakalukufua kuo pau ke lesisita ia 'i ha konga makehe 'o e lesisita 'o e ngaahi maaka.
- (2) 'E ngofua pe ke vakai ha taha ki he ngaahi lesisita pea hiki mei ai 'e ha taha ha ngaahi me'a 'i hano fai 'a e totongi kuo tu'utu'uni.
- (3) Kuo pau ke pulusi 'e he Failesisita 'i he Kasete pea mo ha pulusi kehe te ne fakangofua, 'a e ngaahi me'a kotoa pe kuo tu'utu'uni 'e he Lao ni ke pulusi.⁴⁴
- (4) Kuo pau ke tauhi 'e he Failesisita ha ngaahi tatau, 'i hono fakatonutonu fakamuimui taha, 'o e Konivesio 'o Palesi, Aleapau 'o Nice pea mo ha toe aleapau fakavaha'apule'anga 'oku fai ha lau ki ai 'i he Lao ni pe 'i ha Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i ai koe'uhi ke lava ke vakai'i 'e he kakai pea ke 'ikai totongi.

40 Fakatonutonu 'o e ngaahi fehalaaki fakalao 'o e taimi

- (1) 'E ngofua ki he Failesisita, 'o fakatatau ki ha ngaahi kupu 'oku ha 'i he ngaahi tu'utu'uni, ke ne fakatonutonu ha fehalaaki 'i he liliu lea pe ko hono hiki pe ko e fehalaaki fakakalake 'i ha tohi kole pe ko ha fa'ahinga tohi kuo fakahu ange ki he Failesisita pe ko ha fa'ahinga me'a kuo hiki 'i ha lesisita koe'uhi ko e Lao ni pe ko e Ngaahi Tu'utu'uni.
- (2) Kapau 'oku fiemalie 'a e Failesisita 'oku fakatonuhia'i 'e he ngaahi me'a na'e hoko, 'e ngofua 'i ha'ane ma'u ha tohi 'o kole ange, ke ne fakaloloa 'a e taimi ke fai ai ha me'a pe fakahoko ha fa'ahinga ngāue 'i he Lao ni pea mo e ngaahi

tu'utu'uni kuo fa'u 'i ai 'i ha'ane fanongonongo ki he ngaahi fa'ahi 'oku kau ki ai pea ke fai foki ia 'i he ngaahi tu'unga te ne fekau. 'E ngofua pe ke foaki 'a e fakaloloa neongo kuo 'osi 'a e taimi ia ki hono fai 'a e me'a ko ia pe ko hono fakahoko 'a e ngāue.

41 Faka'aonga'i mafai makehe

Kuo pau ke 'oange 'e he Failesisita ki ha fa'ahi pe 'i ha fakatonutonu ange kiate ia ha faingamalie ke fai ha fanongo ki ai kimu'a hano fakahoko ange, koe'uhi ko ha mafai kuo 'oange ki he Failesisita 'i he Lao ni pe ko e ngaahi tu'utu'uni, ha me'a 'e kaunga kovi ki he fa'ahi ko ia.

42 Mafai fakamaau'anga tangi 'i he tu'utu'uni 'a e Failesisita

- (1) Kuo pau ke 'i ai 'a e mafai 'o e fakamaau'anga 'i he ngaahi 'eke fakatonutonu fekau'aki mo hono fakahoko 'o e Lao ni pea mo hono ngaahi tu'utu'uni pea 'i he ngaahi me'a foki 'oku fekau 'e he lao ni ke tuku atu ki he fakamaau'anga.
- (2) Ko ha tu'utu'uni pe 'e fakahoko 'e he Failesisita koe'uhi ko e Lao ni, tautautefiffo ki hono foaki 'o ha peteni pe ko ha tohi fakamo'oni motolo 'aonga pe ko ha lesisita 'o ha tisaini ngāue'anga pe ko ha maaka pe maaka fakalukufua, pe ko hano ta'e tali 'o ha tohi kole ke foaki ange ia pe ko hono lesisita, 'e ngofua pe ke fai ha tangi ki he fakamaau'anga 'e ha fa'ahi 'oku kaunga ki ai pea ko e tangi ko ia kuo pau ke fakahu atu ia 'i loto 'i he mahina 'e ua mei he 'aho na'e fai ai 'a e tu'utu'uni.

43 Maumau'i ngaahi ngāue ta'efakalao, ngaahi hia

- (1) 'O fakatatau ki he ngaahi kupu 13(4) mo e (5), 15, 24(3) mo e 29(3) ko ha maumau'i kuo pau ke kau ai hano fai, 'i Tonga 'e ha taha 'oku 'ikai ko e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e totonu 'oku malu'i, ta'efakangofua 'e he tokotaha 'oku 'a'ana, ha fa'ahinga angafai 'a ia 'oku ha 'i he ngaahi Kupu 13, 24 pea mo e 29.
- (2) 'I ha kole 'a e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e totonu 'oku malu'i, pe 'e ha tokotaha ma'u laiseni kapau kuo ne 'osi kole ki he tokotaha 'oku 'a'ana ke fai ha hopo koe'uhi ko ha fakatonutonu makehe pea ta'e loto 'a e tokotaha ia 'oku 'a'ana ki ai pe ko e 'ikai ke ne fie fai, 'e ngofua ki he fakamaau'anga ke foaki ha tu'utu'uni ta'ofi (injunction) ke ta'ofi 'a e maumau'i, pe maumau 'oku 'amanaki ke hoko, pe ko ha ngāue ta'e fakalao hange ko ia 'oku ha 'i he ngaahi kupu 33(2) mo e (3) pea mo e 34, mo tu'utu'uni ha totongi 'o e ngaahi maumau pea foaki mo ha ngaahi fakalelei kehe 'oku fakangofua 'i he lao fakalukufua.
- (3) 'I ha kole 'e ha ma'u mafai lahi pe ha tokolaha 'i ai ha'ane kaunga, ha kautaha pe ngaahi kautaha fakatahataha, 'e ngofua ki he fakamaau'anga ke fai 'a e

tu'utu'uni tatau mo ia 'oku fai 'i ha fe'auhi 'oku 'ikai ma'a 'a ia 'oku lau ki ai 'a e Kupu 34.

- (4) Ka 'i ai ha tokotaha 'oku fai ha me'a 'oku hoko ai ha maumau 'o hange ko ia 'oku fakamatala'i 'i he kupu si'i (1) pe ko ha ngāue ta'efakalao 'o hange ko ia 'oku fakamatala'i 'i he ngaahi Kupu 33 (2) mo e (3), pea mo e kupu 34, 'oku ne fai 'e ia 'a e hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he tautea pa'anga ko e \$5,000 pe ko e tautea ngāue popula ki he la'u 'e 5 pe ko e ongo tautea fakatou'osi.

44 Ngaahi Tu'utu'uni

- (1) 'E ngofua ki he Minisita 'i he loto ki ai 'a e Kapineti ke ne fa'u ha ngaahi tu'utu'uni koe'uhi ke toe fakahoko lelei ange ai 'a e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni.
- (2) Ko e Ngaahi Tu'utu'uni 'oku fa'u 'i he Kupu si'i (1) 'e ngofua ke ne tu'utu'uni tautautefito ki he —
- ngaahi totongi ki he ngaahi tohi kole ke foaki 'a e ngaahi peteni, ngaahi tohi fakamo'oni motolo 'aonga pea mo e lesisita 'o e ngaahi tisaini ngāue'anga, ngaahi maaka mo e ngaahi maaka fakalukufua;
 - ngaahi totongi ki he ngaahi tatau 'o e ngaahi peteni ma'a e kakai;
 - ha toe ngaahi totongi kehe 'oku tu'utu'uni 'e he Lao ni;
 - toe totongi makehe 'oku pau ke fai koe'uhi ko e totongi tomui 'o e totongi tauhi pe ngaahi totongi fakafo'ou;
 - ngaahi tu'unga 'e ala ma'u ai 'e ha taha ha ngaahi me'a mei he ngaahi lesisita 'o hange ko ia 'oku ha 'i he Kupu 39(2); pea mo ha
 - toe ngaahi me'a kehe 'oku fiema'u ke fakamahino'i 'e he Lao ni.

45 Fakahinohino fakangāue

'E ngofua ki he Failesisita ke ne tuku atu ha ngaahi fakahinohino fekau'aki mo e ngaahi founa ngāue 'i he Lao ni pea mo hono ngaahi tu'utu'uni pea pehe foki ki he ngaahi fatongia kehe 'o hono 'ofisi.

46 Tamate'i Vahē 120, Ngaahi kupu fakahaofi mo fakataimi

- (1) 'Oku tamate'i heni 'a e Lao 'i hono Lesisita 'o e ngaahi Faka'ilonga 'o e ngaahi koloa ke Fakatau (Trade Marks) 'o e Pule'anga Fakataha o Pilitania⁴⁵.
- (1A) Neongo 'a e kupusi'i (1), 'oku lau 'oku kamata ngāue'aki 'a e Lao ki he Lesisita 'o e Faka'ilonga ke Fakatau 'o e Pule'anga Fakatahataha 'o Pilitania mei he 'aho 31 'o Sanuali 1997 kae'oua ke fanongonongo 'e he Minisita 'i he Kasete ha 'aho 'e toki kamata ngāue'aki ai 'a e ngaahi tu'utu'uni 'i he Lao ni.⁴⁶

- (2) Ko ha taha 'oku ne ma'u ha maaka fefakatau'aki na'e lesisita 'i he Lao ki hono Lesisita 'o e Ngaahi Faka'ilonga 'o e ngaahi Koloa ke Fakatau (Trade Marks) 'o e Pule'anga Fakataha 'o Pilitania (Vahe 120) pe kuo ne 'osi fakahu ha tohi kole ke lesisita ha maaka fefakatau'aki fakatatau ki he ngaahi Lao 'o e Pule'anga Fakataha 'o Pilitania; 'e ngofua 'i loto 'i he mahina 'e 12 mei hono ngāue'aki ha ngaahi tu'utu'uni 'e fa'u 'i he Lao ki he Lesisita 'o e Faka'ilonga ke Fakatau 'o e Pule'anga Fakataha 'o Pilitania ke ne fakahu ha tohi kole ki hono lesisita ha maaka fefakatau'aki 'i he Lao ni. Kuo pau ke fokotu'u ki he tohi kole ko ia 'a e 'aho fakahu pe ko e mu'aki 'aho na'e fokotu'u ki he tohi kole pe ko e lesisita 'i he Pule'anga Fakataha 'o Pilitania.⁴⁷

FAKAMATALA FAKALAHĪ

¹ Lao fika 19 'o e 1994, kamata'anga [te'eki ma'u 'a e 'aho kamata'anga 'i he taimi na'e teuteu'i ai 'a e tohi lao fakatonutonu ko 'eni]

Ngaahi Lao Fakatonutonu	Kamata'anga
Lao 6 'o e 1999	11 'o 'Aokosi 1999
Lao 42 'o e 2002	12 'o Fepueli 2004
Lao 5 'o e 2009	5 'o Novema 2009
Lao 5 'o e 2012	30 'o Siulai

² Te'eki ke 'i ai ha 'aho kamata'anga 'i he taimi 'o e teuteu'i 'o e Tohi Fakatonutonu ko 'eni.

³ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009

⁴ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009

⁵ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009

⁶ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009

⁷ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009

⁸ Fakatonutonu 'e he Lao 42 'o e 2010 pea Fetongi 'e he Lao 5 'o e 2012

⁹ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009

¹⁰ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009

¹¹ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009

¹² Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009

¹³ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009

¹⁴ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009

¹⁵ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009

¹⁶ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009

¹⁷ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009

¹⁸ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009

¹⁹ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009

²⁰ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009

²¹ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009

²² Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009

²³ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009

²⁴ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009

²⁵ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009

²⁶ Fetongi 'e he Lao 5 'o e 2009

- ²⁷ Fetongi 'e he Lao 5 'o e 2009
- ²⁸ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009
- ²⁹ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009
- ³⁰ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009
- ³¹ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009
- ³² Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009
- ³³ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009
- ³⁴ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009
- ³⁵ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009
- ³⁶ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009
- ³⁷ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009
- ³⁸ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009
- ³⁹ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009
- ⁴⁰ Fakahū 'e he Lao 5 'o e 2009
- ⁴¹ Fakatonutonu e he Lao 42 'o e 2002
- ⁴² Fakatonutonu 'e he Lao 42 'o e 2010
- ⁴³ Fakatonutonu 'e he Lao 42 'o e 2010
- ⁴⁴ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2009
- ⁴⁵ Vahe. 120, 1988 Tohi Lao Fakatonutonu
- ⁴⁶ Fakahū 'e he Lao 6 'o e 1999
- ⁴⁷ Fakatonutonu 'e he Lao 6 'o e 1999